

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Necati ÖNER (*Dekan*)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Prof. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU

Prof. Dr. Talât KOÇYİĞİT

Doç. Dr. Gültekin ORANSAY

Doç. Dr. Esat COŞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA - 1976

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri</i>	1
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>İslâmda Kadın Hakları</i> ..	37
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Rights of Woman in Islam</i> ..	45
Prof. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>Ibn Şihâb Ez-Zuhurî</i>	51
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Allah-İnsan İlişkisi</i>	85
Prof. Dr. Hikmet TANYU, <i>Dinî Folklor veya Dinî-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde bir Araştırma</i>	123
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Şahsiyet Terbiyesinde Dinî Kültürün Rolü</i>	143
Doç. Dr. Gültekin ORANSAY, <i>Türk Din Musikisi Tür, Makam ve Usullarının Kodlanması</i>	151
Doç. Dr. Mehmet S. HATİBOĞLU, <i>İslâm Mükellefiyet Anlayışı ve Buna Aykırı Bir Mâlikî-Hanefî Kıyâsı</i>	185
Doç. Dr. Halûk KARAMAĞARALI, <i>Kaysrideki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzûmesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar</i>	199
Doç. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI, <i>Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında</i>	247
Doç. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI, <i>The Order and Convent Art From XIIth to XVIth Centuries in Anatolia</i>	277
Dr. M.Rami AYAS, <i>Mehmed İzzet Bey'in Bir Yazısı</i>	285
Dr. Mehmet AYDIN, <i>Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'âdet kavramı</i>	303
Dr. Beyza BİLGİN, <i>İmam Hatip Lisesinde Uygulama Dersleri</i> ..	317
Dr. Etem Ruhi FIĞLALI, <i>İbâdiye'nin Siyasi ve İtikâdî Görüşleri</i>	323

	Sayfa
Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Hacr</i>	345
Dr. Ahmet UÇUR, <i>Yavuz Sultan Selim ile Kırım Hanı Mengli Giray ve Oğlu Muhammed Giray Arasında Geçen İki Konuşma</i>	357
Dr. Ahmet UÇUR, <i>Yabancı Bir Yazarın Atatürk Hakkındaki Düşünceleri</i>	363
Çeviren: M. Turhan ÖZDEMİR, Hartmut SCHÖKEL <i>Sumer Dinî</i>	367
Çeviren: Dr. Günay TÜMER, Lewis HODOUS <i>Konfüçyüs Dini</i>	391

KİTAP TANITMA VE TENKİTLER

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Er-Râzî Müfessiren</i>	411
Dr. Mehmet AYDIN, <i>Modern Dünyada İslam Vahyi</i>	415
Dr. Mustafa FAYDA, <i>Kitâbu'l-Cihâd</i>	421
Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>L'Identité Culturelle de l'Islam</i>	425
Dr. Günay TÜMER, <i>Beyrunî'ye Armağan</i>	429

ALLAH - İNSAN İLİŞKİSİ

Prof. Dr. CAVİT SUNAR

Allah, bütün varlığın Yaratıcısıdır ve bütün varlık, Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının tecellilerinden ibarettir.

İsim, halk dilindeki anlamı gibi, boş bir kelimedenden ibaret değildir. İsim, görünürde olsun görünmezde olsun, bir isimlenen, yani bir müsem-mâ ister. İsim, müsem-mâyı, akıl ve idrâkte hazırlar, zihin ve hayâlde de hâtıra getirir.

İsim ile müsem-mâ olan da (Zât)ın belirli sıfatlarıdır¹. Zâtın bu sıfatlarla tecellisine isim derler. Meselâ, (Rahman) ismi, kendisinde rahmet olan zâtı bildirir. (Kahhâr) ismi, kendisinde kahr olan zâtı bildirir; Şimdi bizim lâf olarak söylediğimiz bu isimler ise Allah'ın isimlerinin isimleridi.².

İlâhî isimler de üç bölümdür:

- 1- Zâta ait isimler.
2. Sıfatlara ait isimler.
- 3- Fiillere ait isimler.

Zâta ait isimlerden meselâ: Allah, Hüve, Hak, Mâlik, Kuddûs, Vâhid, Ahad, Hamd, Müteâl, Ganî ve benzerlerini sayabiliriz.

Sıfatlara ait isimlerden de meselâ: Hayy, Şekûr, Kahhâr, Muktedir, Rahmân, Rahîm, Kaadır, Kerîm ve benzerlerini sayabiliriz.

Fiillere ait isimlerden de meselâ: Mübdî', Muhît, Bâis, Hâlık, Râzık, Mücîb, Mümît ve benzerlerini sayabiliriz.

Bazı isimler de vardır ki zâtın zuhuru bakımından zât ismi, sıfatlar bakımından sıfat ismi ve fiiller bakımından da fiil ismi adlarını alır.³. Meselâ: (Rab) ismi, Sâbit anlamı murad olduğunda zât ismi olur; Mâlik anlamı murad olduğunda sıfat ismi olur; Terbiye ve Islâh anlamı murad olduğunda da fiil ismi olur.

Bu üç bölüm isim de, aslında, Sübûtî ve Selbî sıfatlara dayanır.

Sübûtî veya İycaî sıfatlar: Hayat, İlim, Semî', Basar.. ve diğerleridir.

Selbî veya Tenzihî sıfatlar da: Kıdem, Baka, Vahdaniyet... ve benzerleridir.

İycaî sıfatlarla selbî sıfatlar arasındaki fark ta iycaî sıfatların Hak'ta ve halkta ortak, selbî sıfatların ise sâdece Hak'ka mahsus oluşudur⁴.

İlâhî sıfatların asılları ve sonsuz isimlerin başlıcaları da sekizdir:

1- Hayy, 2-Alim, 3-Mürîd, 4-Kaadır, 5-Semî', 6-Basîr, 7-Kelîm, 8-Mükevvin.

Semî', Basar, Kelâm ve Tekvin sıfatlarını başka sıfatlara ircâ edenler de vardır. Fakat, ne olursa olsun, bütün bu ilâhî sıfatlardan istenen şey, İclâ ve İsticlâ'nın, yani Zâtın, zâtında, zâtı için olan zuhuru ile Hak'kın, taayyünatta, kendi zâtı için olan zuhurunun kamâlidir ki bu da bu sekiz sıfat üzerine düzenlenmiştir⁵. Bu sıfatları açıklayacak olursak şöyle diyeceğiz:

1- Hayat Sıfatı: vücut ve huzuru gerektiren ve şuur ve ilme sebeb olandır⁶.

2- İlim Sıfatı: bir nurdur ki küllî işlerin, kendisine bağlanan ve kendisine bağlanılan gerçeklerin ve vücuda ait taayyünlerin tedbiri ona dayanır⁷.

3- İrade Sıfatı: mertebe ve zuhur bakımından bütün emr ve iradeleri kendine mahsus olandır⁸.

4- Kudret Sıfatı: murad olanan eşyayı mâhiyetlerin getirdikleri varlık üzre izhar ve ihdas etmeğe kudreti olmaktadır⁹.

5- Semî' Sıfatı: zât kelâmının hakikatı ile ilgili olan ilimlerin tecellisinden gerek zâhir ve gerek bâtın bakımından müşahede yolu ile duyub bilerek haberdâr olmaktadır.

6- Basar Sıfatı: Semî' sıfatı hakkında dediklerimizi görüp bilerek haberdâr olmaktadır.

7- Kelâm Sıfatı: gayb âleminde olan eşyanın sırlarını kelimelerle ifade edip açığa vurmaktır¹⁰.

3- Tekvin Sıfatı: Allah'ın zâtı ile kaim sıfatlardan bir sıfattır ki görünmiyeni vücuda çıkarıp göstermektir, fiilî olarak iycat etmektir; mümkünlere ilişiktir.

Bütün ilâhî isimler de şu dört isme bağlanırlar: Evvel, Âhır, Zâhir, Bâtin. Çünkü, eşya, bu dördün dışında değildir. İbda' ve iycad ile ilgili isimler (Evvel) ismine dahildirler. Zuhur ile ilgili olan bütün isimler (Zâhir) ismine dahildirler. Bâtin ile ilgili olan bütün isimler (Bâtin) ismine dahildirler. Sona erme keyfiyeti ile ilgili olan bütün isimler de (Âhır) ismine dahildirler¹¹. Ve bütün bu isimleri câmî olan da (Allah)¹² ve (Rahmân)¹³ isimleridir. Çünkü, Allah ismi, bütün sıfatları kendinde toplamış olan Zâtın ismidir; Rahmân ismi de genel olarak Rahmetin ismidir ki vücuda ile müsemma olan eşyayı "Rahmetim her şeyi bütün genişliği ile kaplamıştır"¹⁴ hükmü ile kaplamıştır. Bunun için de: "Gerek Allah deyin, gerek Rahman deyin en güzel isimler onundur"¹⁵ denmiştir ki Esmâ-ı Hüsnâ bu iki ismin tahtında dahildir.

Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının eseri olan varlıklar, genellikle, (Âlem) kelimesi ile ifade edilmiştir ve bu âlemlerin sayısı da ya (Lâhût, Ceberût, Melekût, Şuhûd) olmak üzere dört; ya da ilk üçü Gayb sayılmak üzere, (Gayb ve Şuhûd) diye iki olarak tesbit edilmiştir. Bu âlemlerin hepsi de ezeli ve ebedî olup Lâhût âleminden tâ unsurlar âlemine kadar bütün varlıklar hep Zât deryasının dalgalanmasından ve inkılâbından meydana gelir ve yine O'na döner. Şair de şöyle diyor:

Cümle âlem Zât imiş	Deryây-ı nikmet imiş
Hak ile vuslat imiş	Lâ ilâhe illallah.

Bu dört âlem birbirinin aynası gibidir: Lâhût'un aynası Ceberût, Ceberût'un aynası Melekût, Melekût'un aynası da Şuhuttur; ve bütün bu dört âlemin toptan aynası da Kâmil İnsan'dır.

Allah'ın tecellî ve sudurundan ibaret olan bu âlemler, Allah'ın sıfatlarında kuvve hâlinde mevcut olan isti'datların fiil hâlinde derece derece görünüşünden ibaret olmakla, bir takım taayyür (Détermination) dereceleri ve tenezzül (İniş) mertebeleri olarak ta ifade edilmiştir ki bu mertebeler yedi iniş hâlinde şöylece tesbit edilmiştir:

1- Lâ-Taayyün Mertebesi: Bu mertebe, itlak ve sırf Zât mertebesidir. Bütün nisbetler ve şunlar bu mertebede Zâtta yokluktadırlar, sırf zâtın ayındırlar. Bu mertebe Allah'ın (Ahadiyet) mertebesidir.

2- İlk Taayyün Mertebesi: Bu mertebe, Allah'ın, zâtını, sıfatlarını ve bütün varlıklarını birbirinden ayırmaksızın toplu olarak bildiği mertebedir. Bu mertebe Allah'ın (Vahdet) mertebesidir.

3- İkinci Taayyün Mertebesi: Bu mertebe, Allah'ın, zâtını, sıfatlarını ve bütün varlıklarını birbirinden ayırarak, tafsil üzere bildiği mertebedir. Bu mertebe ilâhî sıfatların ilmî suretleri mertebesi veya (A'yân-ı Sâbite) mertebesidir. Bu mertebe Allah'ın (Vâhidiyyet) mertebesidir.

4- Ruhlar Âlemi Mertebesi: Ruhun tecellisi bu mertebede başlar. Burada her bir ruh hem kendini, hem kendi mislini, hem de kendisinin başlangıcı olan Hak'kı kavrar.

5- Misâl (Hayâl) Âlemi Mertebesi: Bu mertebe, soyut ruhlar âlemi ile maddî varlıklar ve cisimler âlemi arasında köprü vazifesini görür. Ruhlar âleminde bulunan her ferдин cisimler âleminde bürüneceği bir suretin benzeri bu âlemde meydana çıkar.

6- Cisimler Âlemi Mertebesi: Bu mertebe, Şahadet (Phenomenal) âlemi mertebesidir. Bu mertebede bütün varlıklar parçalanmağa ve ayrılmağa kabul eden kesif ve bileşmiş eşyadan ibarettir.

7- Kâmil İnsan Mertebesi: Bu mertebe, bütün yukarıdaki mertebeleri kendinde tophyan Kâmil İnsan mertebesidir.

Yukarıda açıkladığımız altı iniş mertebesinden ilk üç mertebe Allah'ın (Akdes Feyz) indendir, dolayısıyla gerçek olmayıp ilmîdirler ve zaman dışıdır. Zira, bunlar Allah'ın ezeli ve kadim olan sıfatlarıdır ve çünkü Allah, ezeli ve kadimdir. Üçüncü mertebeden altıncı mertebeye kadar olan diğer üç mertebe ise Allah'ın (Mukaddes Feyz) indendirler ve dolayısıyla bu iniş mertebeleri fiilidir, zamanîdir, gerçektir.

Şimdi, İlk Taayyünde (ki bu mertebe İlk Akıl mertebesidir de), İlk Akılda şuur yoktur; şuur, ikinci taayyünde başlar. İkinci taayyünde başlıyan şuur ise ilk taayyünün bir sıfatıdır. Bu şuurdan ötürü de hayâl âlemi meydana gelmiştir. Fakat, aslında bütün âlemlerin hepsi birdir; ancak, gördüğü iş bakımından biz o tek olan âlemi başka başka adlarla adlandırırız ki anlatmak içindir.

Bütün suretler, his âleminde görünür ve his olunur. Suretler, kuvvet ve maddenin husulüne, his edilmesine vasitadır. Bütün suretler, küllî ruhun suretleri olmakla ve suretlerde maddî ve cismanî unsurlar

bulunmakla, ruhsuz madde ve cisim olamaz. Ve tersine, unsurlar ve madde de mevcut olmasa ruh ta yok demektir.

Ruhun varlığı, sureti olan madde ile bilinir. Ruhun duyum ve algıları madde vasıtasıyla. Ruhun bir maddeyi diğer bir madde vasıtasıyla ve delâleti ile his edip algılaması ve bu hissiyatını ve algısını mukayese etmesi de bize şuuru verir ki misâl ve tedbir âleminde. ¹⁶

Küllî ruhun, zaman zaman, bazı cüzlerde, ve yine o cüzün ihatası çerçevesinde, külliyeti üzere tecellisi de söz konusudur ve bu da zâtî gerekliliğe dayanır. Bu sebeple böyle küllî tecellilere mazhar olabilecek isti'dât ve kabiliyete nâil olan bazı cüz'î ruhtar, küllî ruhun tecellilerinin birçok safhalarını, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, yine kendi ihatası nisbetinde, bazan, mertebelerdeki son hareketlerine kadar görür ve gelecekten de haber verir. Bazı cüz'î ruhtarın küllî ruhun büyük tecellilerine, zaman zaman, mazhar olmasının sebebi, cüz'î ruhun, zâten, küllî ruhtan ibaret bulunmasından, küllî ruhtan hiç bir suretle ayrılmış olmamasından, dolayısıyla, küllî ruhun hareket ve fiillerinin o cüz'e sirayet etmiş olmasındandır. ¹⁷ Aslında hareket bir hareketti, fakat, her cüzde o cüzün nisbetine göre zuhur eder.

İzâfî cüz'î ruhta idrâk iki kısımdır: biri onun, daima görüp alıştığı ¹⁸ suretlere ve maddeler göre olan idrâki, diğeri de, onun, hiç bir suret ve madde ile ilgisi olmayıp, hayâlsız ve nisbetsiz olan idrâki. İşte, bu ikinci çeşit idrâk, cüz'iyetin malı olmayıp, külliyetin dalgalanması eseridir. ¹⁹ Buna, kendisinden çok uzaklarda bulunan sevdiği bir kimsenin başına gelen bir felâketi hemen o anda kısmen veya tamamen his eden bir kimsenin hâlini misâl olarak gösterebiliriz ki işte bu çeşit hissiyyat, aslında, misâl âleminde ve misâl âlemine aittir.

İnsan, misâl âlemine dört şekilde yükselir:

- 1- Uyanık iken.
- 2- Uykuda iken.
- 3- İlmen.
- 4- Öldükten sonra ruhen.

Misâl âlemine seyran, uyanık iken pek az vakî olur. Bunun da sebebi ruh ilmine vukufun azlığıdır. Ve yine, rü'yada, misâl âleminde görülen şeyin aynen zuhuru da azdır. Zira, misâl âlemi daima değişmektedir ve bundan ötürü de rü'yada görülen şekiller ve hissiyyat, daim, ta'bir

ve te'vile muhtaçtır. Bundan ötürü, misâl âleminden doğan şuhud âlemi de daima değişmekte ve yok olmakta olduğundan içinde yaşadığımız bu âlemdeki her hissiyyat ta te'vile ve temsile muhtaçtır. Bu sebeptendir ki hakikat, yani zatî mahiyet, ne kalem ile ne de söz ile anlatılabilir. Hakikatı anlatma yolu, ancak ve ancak, misâl yoludur.²⁰

İlme gelinece, akli istidlâller misâl âleminden olmakla akıl ve nazar yolu ile Hak'ka yaklaşmak, sadece, amaddî bir hissiyattır. Çünkü, akıl ve nazar, dimağ vasıtasıyla olan hissiyattır; dimağ ise maddedir. Tam hakikata ulaşmak ise dimağî olmayıp sırf ruhîdir²¹. Dimağ vasıtasıyla tefekkür, zâta ulaşma yolunda bir kösteklenme, zât ile insan arasında bir perdedir. Zira, tefekkür kuvvesi vehm ve hayâl ile karışıktır. Bundan ötürü de bir insan fikir ve nazar yolunda yürüdükçe bu iki kuvvetin saldırısından ve etkisinden kendini kurtaramaz; bu etkiler de zâta birer perde olur.²²

Fakat, akılda iki yön vardır: birisi fikir ve nazar yolu ile şeyayı algılama yönü, diğeri de bâtinî tasfiye ile bir şeyi açıp açıklamak yolu. İşte, aklın bu açıp açıklamak, yani keşf suretiyle olan idrâki, hatadan uzaktır. Aklın, tefekkür ve nazar yolundan olan idrâki ise hayâller ve evhamlarla karışıktır. Keşif yolu da, ancak, bâtinî tasfiye ile, yani Ceberût âleminden olan ruhu, hayâl ve misâl âleminden sıyrarak kendi hakikî vatanı olan Ceberût âlemine yükseltmek ile mümkündür.²³

Ceberût âlemi, Lâhût âlemi ile Melekût âlemi arasında berzah olduğundan, yani her iki tarafa nâzır olduğundan, Melekût'a yönelmekten ise Lâhût'a (ki Zât'tır, Visâldır) yönelmek daha doğrudur. Çünkü, nokta, o deryadan gelmiştir, tekrar o deryaya düşer ve o derya olur.

Nokta'nın ta'biri, deryanın dalgasıdır. Dalga, âlemler olunca, aslına geri döner. Nasıl ki denizin dalgası da yine denize geri döner.

Fikir ve nazar yolu ile idrâk ve istidlâller şuurîdir, misâl âleminde, yaratıklara ve ilme dayanmaktadır, yani deneylere ve deneylerin sonuçlarının nakline dayanır ve bundan ötürü de Âlimler ve Filozoflar, fen adamlarının muhassalasıdır denebilir²⁴.

Bâtin tasfiye ile keşf ve izhar yolu ise istidlâllerle olmayıp lâ-şuurîdir, madde olmaksızın ruhun kuvvetidir, Ceberût âtemindedir ki meczubların ve ruhuların halleri buna misâldir²⁵.

Hem istidlâlleri, yani şuuru, hem de keşf ve izharı, yani lâ-şuuru kendinde tophyan da Kâmil İnsandır.

Başka bir deyişle, insan, Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının tecellilerinin eserlerini, bütünlüğü ile, Ruh ve Beden (Madde) ikilisi şeklinde kendinde toplamıştır. İnsan, beden yönü, madde yönü ile ölümlü; cüz'î ruhu, ferdî ruhu yönü ile de ölümsüzdür.

Her ferdî ruh hüviyeti ile ezeli ve ebedî mevcut olduğu gibi ezeli ve ebedî olarak ta ölümsüzdür. Zira, ferdî ruhlar, Rahmanî nefsin dalgalanmasından ibarettirler²⁶ ve bu dalgalanmadan ötürü de onlar, bu küllî ruhtan uzak düşen ruhlardır. Bütün görünüşler, eşya ve şekiller de işte bu küllî ruhun kendinden hâsıldır ve kendi aynasıdır.

Ruh ölümsüzdür, şekil ise yok olucudur. Fakat, şekil ortadan kalkınca yok olmuş değildir; başka bir surete inkılâb etmiştir ve şekiller birbirlerine inkılâb ede ede nihayet asla, yani yine ruha dönerler. Şu hâlde, şekil de rahtandır. Ortadan kalkan şeklin, sadece, görünüşüdür. Her cüz, her varlık ruhça ve maddece ezelen ve ebeden bâkîdir; lâkin, istikrar yoktur. Nitekim bir âyette de: "Allah her gün yeni bir şe'ndedir (Rahman: 29)" denilmektedir. Her an suret ve ma'na ile zuhurda bulunmak ve birlikten çokluğa ve çokluktan birliğe geçmek devranın değişmez kanunudur.

Varlık, önce, kendi güzelliği ile kendi öz âleminde idi ve kendinden başka bir şey yok idi. Ne zaman ki farka geldi, Ceberût âleminde, İlk Akılda kendini bildi ve her şeyin bir an olduğunu, o anda mevcut olduğunu, zamanın hep o an olduğunu anladı ve o ânı bilmenin de aşk, sevgi olduğunu kavradı. Sevgi de, Melekût âleminde, suretlerle ve gayriliklerle tecelli etti. Fakat, bu gayrilik suretlerinde tadılan zevk ve zevki tadan hep o varlıktır, hep kendidir. Ama cahillere her suret birer perde, birer azaptır. Çünkü, perdeler maddedir, madde de o nurun gölgesidir. Gölgeden nura varmadıkça, perdelerden kurtulmak ve zevk etme imkânsızdır. Gölgelerden, perdelerden kurtulmak ta onların da nurdan olduğunu bilmek, maddeyi de sevgiye vasita olarak kullanmakla mümkündür; yoksa maddeyi ortadan kaldırmak mümkün değildir. Çünkü, madde, yukarıda da dediğimiz gibi, o nurun gölgesidir; maddeyi ortadan kaldırabilmek için nuru da ortadan kaldırmak lâzımdır ki bu mümkün değildir. Şu hâlde, her şeyi maddesiyle ma'nasiyle, suretiyle ruhuyla bilip sevmek ve her suretin ve ruhun aynı varlığın ruhu ve suretleri olduğunu bilmek ve bu suretle zevk etmek gerektir ve böyle hareket etmek te ölümsüz hayata ulaşmak demektir.

Şöyle de diyelim: ilâhî aşk bir nokta idi, o nokta uzadı hat oldu, yani zaman ve mekân oldu, varlıklar oldu. Varlıklar ki, şekiller ki birer harftir, bu suretle de kâinat büyük bir kitap oldu. İşte, bu kitabı yazan da ruh oldu, okuyan da ruh oldu. Çünkü, kitap, ruhtan başka bir şey değildir. Yani, nokta ve noktadan meydana gelen ilk harf ve o ilk harfi peşleyen diğer harfler ve o harflardan meydana gelen ve kâinat denen koca kitap hep aynı varlıktır ve bütün bu varlığın özeti de İnsandır.

Kâinat denen bu koca kitaptaki yazıların okunuşuna da (Söz) denir. Varlığın bütünü veya parçaları hakkında söylenen sözler de hep Allah'ın sözleridir. Çünkü, bütün varlık Allah'tan başka değildir ve varlıkların, içinde buldukları hâlleri ve şekilleri de, onların sözlerinden başka değildir. İş böyle olunca, varlığın sözü, Allah'ın sözü olmuş olur. Bir kuşun ötüşü, bir suyun akışı, bir telin titreşimi... v.s. hep birer söz, birer kelimedir ki bütün bu sözler veya kelimeler, dolayısıyla, Allah'ın sözleri ve kelimeleridir. Bütün bu farka ait sözler de şuurdandır, şuur ise tahteşşuurun bir sıfatıdır. Şu hâlde, bütün sözler ve işler Allah'a râcidir. Şuurdan, yani fark âlemindeki şeylerin birbirlerine nisbetinden de hayır ve şer meydana gelir ki bunların, gerçekte, vücutları yoktur; bunlar i'tibarî şeylerdir. Çünkü, fark âlemi, hayâldır; varlık, i'tibarîdir. Bütün varlık, isimleri ve sıfatları ile Allah'ın farka gelişinden ibarettir. Allah, her an ve her yerde hâzır ve nâzırdır, her mevcut odur ve her mevcuttan birer isim ve sıfat ile anılan ve bilinen hep odur. Böyle olunca, her bir varlık ta, bulunduğu hâl üzere, Allah'ın birer sözü olmuş olur. Şair de şöyle diyor:

Ulûmu bildiren sözdür	Kulûba indiren sözdür
Gönüller döndüren sözdür	Hemen söz tut hemen söz tut.
Derûn-i dilde candır söz	Ve canlarda revandır söz
Nihandır fikr, ayandır söz	Hemen söz tut hemen söz tut.
Söz insanın özüdür bil	Odur mevlûd-ı cân-u dil
Anı red etme ey mukbil	Hemen söz tut hemen söz tut.
Kalemdir dil yazan Hak'tır	Hakikat ise mutlaktır
Sözün şanı tutulmaktır	Hemen söz tut hemen söz tut.
Kamûyu söyleten birdir	Bu dillerden o muhbirdir
Habîr ol ki o bir sırdır	Hemen söz tut hemen söz tut ²⁷ .

Bu âlem büyük bir kitap olunca, bu âlemi bütünlüğü ile kendinde tophyan ve onun bir özeti olan insan da küçük bir kitap olur. Fakat,

asıl büyük kitap, âlem değil, insandır. Çünkü, insan, yalnız görünen- (Şühud)i değil, görünmeyen (Gayb)i de kendinde toplamıştır. Bundan ötürü, Allah'ın asıl kitabı İnsandır. Hak, bütün kemâli ile insanda zuhur etmiştir. Mansur'dan (Enelhak) diyen Nâsır, yani nusret verici, Hak'kın kendisidir. Bu vâkıada, surete gelmiş olan Mansur, gaybta olan Nâsır'a, yani Hak'ka tercüman olmuştur. Ârif, nefsinin Hak bilip Hak görene derler. Nefsinin bilmeyen ise dünyada da âhirette de kördür, yani câhildir. Dünyada ne tahsil edilirse âhirette de o elde edilecektir; dünyada ne ekilirse âhirette de o biçilecektir. Çünkü, kazanç alanı yalnız dünyadır; Allah ta Peygamberi de böyle buyurmuştur.

Kısaca, varlığı bilmek isteyen Allah'ı bilmelidir. Allah'ı bilmek isteyen de insanı, yani kendini bilmelidir. Çünkü, bütünlüğü ile varlığı kendinde tophyan insandır. İşte bu noktada da Allah-İnsan ilişkisi söz konusudur.

Allah-İnsan ilişkisinin mahiyeti meselesini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Allah, ancak, kâmil insanın vücudu ile bilinir. Nasıl ki kâmil insan da, ancak, Allah'ın zuhuru ve vücudu nuru ile mevcuttur. Öyle ise, kâmil insanı bilen Hak'kı da bilmiş olur. Hâlbuki Allah, zâtı ile bilinmese, kâmil insan da hakikatı üzre bilinemez. Kısası, kâmil insanın vücudu Hak'kın vücuduna küllî surette mazhardır; Hak, zâtına ait bütün ilâhî suretleri ile kâmil insanda zâhirdir²⁸.

Allah, mutlak vücuttur; böyle olunca, bu mutlak vücut, ancak, insanın mazhariyetindeki zuhuru, vâhidiyyet yüzü (vech)nden çokluk örtüsünü kaldırıp insanın aynahğında tecellisi ve var olmağına ait zuhuru ile bilinir. Nasıl ki insan da yok (Adem) olan a'yân-ı sâbitesinde, ancak, bu mutlak vücudun tecellisi ve zuhuru, yani bu mutlak vücudun nuru ile vücut denilen şeyle vasıflanmıştır; yoksa, insan, kendine ait bir vücutla vasıflanmış olamaz; çünkü, mevcut değildir. Şu hâlde, insanın vücudu, mutlak vücudun, Allah'ın vücududur ve Allah insanın mazhariyeti ile bilinir ve namlanır. Nasıl ki insan da, ancak, Allah'ın vücudu ile zâhirdir ve mevcuttur²⁹.

Vücut meselesi böyle olmakla beraber bilgi meselesinde iş başkadır. Bilgide, insan asıldır ve Hak parçadır. Vücutta ise Hak asıldır ve insan parçadır. Öyle ise insanı bilen Hak'kı bilmiş olur. Zira, insanın vücudu yoktur, ademdir; insan vücudunda zâhir olan Hak'ın vücududur. İş

böyle olunca, Hak'kın insanda zuhuru hasebiyle, insanı bilen Hak'kı bilmiş olur ve insanı müşahede eden Hak'kı müşahede etmiş olur. Hak, zâtının mutlaklığı hasebiyle, bilinemez. Çünkü, Hak olan, zâtı haysiyetiyle görünür, bilinir, sıfatlanır ve vasıflanır olamaz³⁰.

Öyle ise, hakikatı haysiyetiyle insan da bilinemez. Zira, insanın hakikatı Allah'ın zâtında özetlenmiştir, daha doğrusu, Allah'ın zâtında mahv olup yokluk üzredir. Bundan ötürü, her şeyden önce, Allah'ın zâtı bilinmelidir ki insanın hakikatı da bilinebilsin. Şu hâlde, sonuç şudur: Hak, hem bilinir hem bilinmezdir. Bilinmesi, kulun, insanın bilinmesine bağlıdır ve kulun, insanın bilinmemesi de Hak'kın bilinmemesine bağlıdır. Bu sonuçtan da şu ikinci sonuç çıkar: Kul da, insan da hem bilinir hem bilinmezdir³¹.

Bu durumda kul, insan, Hak'kın cennetine girmelidir. Çünkü, kul, insan, Hak'kın cennetine girerse kendi nefesine girmiş olur. Yani, Hak'kın cenneti, kulun, insanın nefsidir ve insanın nefsi ile zâhir ve onunla örtülüdür³².

Hiç bir kimse iradenin vukuundan önce iradenin hükmünü bilemez; meğer ki Allah'ın basiret gözünü açtığı kimse ola. Fakat, Allah ta her kesin basiret gözünü açmadığı gibi basiret gözünü açtığı kimsenin de basiret gözünü her zamanda açmaz³³. Zira, kâmil bir ârif zaman olur ki yalnız vahdet görüşündedir ki o bu ânında çokluk görüşünden örtülmüştür ve zaman olur ki yalnız çokluğun görüşündedir ki o bu ânında da vahdet görüşünden örtülmüştür³⁴. Ayan ve zâhir olma ile çokluğu gören Halk'ı görmüş olur; ve bu surette tecelli etmiş olan ahadiyyet vücudunu görmüş olan da Hak'kı görmüş olur. Ve bu her iki şekli gören, müşahede eden de, tek olan hakikatın iki yüzlü bir zât olması bakımından, Hak ile Halkı iki i'tibar ile görmüş olur³⁵.

Bütün çoklukları tek bir hakikat olarak gören ve bu tek hakikatın izafetler nisbeti ile çoğaldığını bilen, yani zât ile bir (ahad) ve isimlerle bütün (kül) gören kimse Hak'ka ait doğru bilgi ile Hak'kı bilmiş olan Hak ehli olmuş olur. Hak'kı halsız gören kimse de yokluk (Fenâ) makamı ile toplam (Cem) makamında hâl sahibi olmuş olur³⁶.

Hak'kı Halkta ve Halkı da Hak'ta gören bir kimse de tek bir bakışla yokluktan sonra varlık (Baka ba'd'el-Fenâ) ve toplamdan sonra ayırım (Fark Ba'd'el-Cem) makamında en üstün bakışta'dır. Çünkü,

bu makam, istikamet makamıdır ve bu makamın sahibi herkesten daha bilgilidir³⁷.

Şimdi, Hak hakkında şunu açıklayalım ki Hak, mekân yüceliğine sahiptir ve bu da (Rahman Arş üzerine istiva etti³⁸) âyetinde işaret edilen durumdur ve (Arş) ta mekânların, yani mevcudların yükseltilmesi, şân ve şöhrate kavuşturulmasıdır. Zira, Hak Taalâ (Rahman) ismi ile ona tecelli etmiş ve vücut nuru ile onun üzerini kaplamış, yani onun, tamamıyla, sahibi ve mutasarrıfı olmuştur. İşte (Rahman) isminin (Arş) üzerinde iki şeyi bir edecek derecede tam ortada bulunması (İstivası) ve tecellisi hasebiyle, Allah için mekânda yücelik sâbit olmuştur.

Allah'ın kuvvet ve kudret açısından olan yüceliği de (Her şey yok olucudur, ancak, onun yüzü bekîdir³⁹) ve (Emirlerin, işlerin hepsi Allah'a geri döner⁴⁰) ve (Allah'tan başka İlâh var mıdır?⁴¹) âyetleri ile sâbittir⁴².

(Her şey yok olucudur, yalnız, Hak'ın yüzü bakîdir) demek, her şeyin vücudu, varlığı, ancak, kendisinin zatı ve hakikatı olan o (Yüz-Vech) iledir ve o mutlak olan Hak vücududur demektir. Bundan ötürü de her şey yok olup gidicidir, fakat, Hak, zâtı ile daim ve bakîdir⁴³.

Ve yine (Emrin hepsi Allah'a geri döner)⁴⁴ demek, işlerin hepsi Hak'ta fânîdir, yani meydana çıkıp görünüşü bakımından yok olucudur ve böyle olmakla da Hak'ka geri dönücüdür demektir. Zira, ayana gelmiş olan, ayana gelme kaydından sıyrılmakla aynı ayana gelmemiş (Lâ taayyün) olur.

Ve yine (Allah ile birlikte başka ilâh var mıdır?) sorusuna verilecek cevap ta, ancak, (Yoktur), olacaktır. Çünkü, gayr için vücut olamaz.⁴⁵

Topluca söylessek, bütün eşyanın meydana çıkışı ve görünüşü yok olmağa mahkûmdur ve bundan ötürü bütün görünüşler Hak'ka geri dönücüdür. Şu hâlde, zât ve hakikat açısından yücelik, ancak, Hak'ın tek yüzü için söz konusudur ve bu tek yüz, zâtı ile, her şeyden yücedir. Bu konuda şu âyetlere işaret edebiliriz: "Ve refa'nâhu mekânen aliyyen=Onu yüce bir yere yükselttik"⁴⁶, "İnnî câilün fil arzi halîfeten= Ben yer yüzünde bir Halife yaratacağım"⁴⁷. Birinci âyette Allah'ın "ve refa'nâhu mekânen aliyyen . ." sözündeki (Aliyyen) kelimesi, mekân için medh-ü sanâdır.⁴⁸ Ve yine ikinci âyette Allah'ın "innî câilün fil arzi halîfeten . ." sözündeki (Hilâfet) mertebesi de kuvvet ve kudret yüceliğine işarettir.

Bu iki âyette açıkça görülen şey, insanın mekân ile kuvvet ve kudret açlarından olan yüceliğinin zâtî bir yücelik olmadığıdır. Çünkü, mekânı, Allah, (Aliyyen) sözü ile vasf etmiştir, yani yücelik, mekânın vasfıdır, insanın değildir ve insan, ancak, o mekâna yükseltilmekle (Yüksek) olmuş olur.

İşte kuvvet ve kudret yüceliği de aynı böyüdür. Zira, kuvvet ve kudret yüceliği de, ancak, (Hilâfet) mertebesi için tahsis edilmiştir. Yani, kâmil insana mahsus olan kuvvet ve kudret yüceliği insanın toplam, dolayısıyla vâhidiyyet, dolayısıyla de kemâl mertebesi olan Hilâfet mertebesindeki yüceliğidir ve yücelik te kâmil insan için, sonradan, yani fark bakımından elde edilen bir şeydir, zâtî değildir⁴⁹.

Şöyle de diyelim: vücut bir vücuttur ve onun için zuhur vardır; ve o âlemdir, zâhirdir ve onun için butun vardır; ve o isimlerdir ve bunun için de berzah vardır ki bu berzah âlemi kendinde toplayanla isimler arasında ayırır ve bu ayırım ile de zuhur butundan, butun da zuhurundan ayırılmış olur. İşte, bu her şeyi kendinde toplayan berzah ta Kâmil İnsandır.⁵⁰

Zuhur, butun için aynadır ve butun da zuhur için aynadır ve ikisi arasında olan şey de hem toplam bakımından hem de tafsil bakımından zuhur ve butun için aynadır. Nasıl ki Hak'kın zâtı Cemîl olan bir Kitaptır (Kitâb-ı Cemîl) ve her şeyi kendinde tophyan baş topluluktur, ana topluluk (Umm-u Câmî)'tur⁵¹.

Hak'kın kendi nefesine ilmi, tafsil olan beyan edilmiş kitab (Kitab-ı Mübîn) tır ki zatta özet olan şeyi bildirmiş ve tafsile getirmiştir⁵². Ve yine, kâmil insan da, bütün kitaplar için, onların tafsilinden önce Cemîl Kitaptır ve her şeyi kendinde tophyan Ana Toplayıcıdır. Ve onun kendi nefesine ilmi tafsil olan beyan edilmiş kitaptır ki onda kuvve ve özet hâlinde olan şeyi beyan edici ve tafsil edicidir⁵³. Nitekim, Hak'kın kendi zâtına ilmi kendi zâtına aynadır ve zâtı o aynada zâhirdir ve o ayna ile görünmektedir. Kâmil insanın kendi nefesine ilmi de kâmil insan için aynadır ve kâmil insan onda zâhirdir ve onun ile görünmektedir.⁵⁴

Hak'kın zâtı ile kâmil insan arasında küllilik, özetlik ve Hak'kın zâtında eşyanın gizli bulunuşu (Kümûn) bakımlarından, yardımlaşma (Müzaheret) vardır. Ve Hak'kın ilmi ile kâmil insan arasında mazha-

riyyet haysiyetiyle de yardımlaşma vardır. Zira, Kâmil insanda özet olan şey onun ilmi tafsilidir.

Kâmil insan, Hak'kın zâtına tam bir aynadır ve bu benzerlik ve yardımlaşma sebebi ile Hak'kın zâtı küllilik ve topluluk vechi üzre onun üzerinde tecelli eder ve onunla onda zâhirdir. Ve kâmil insan ilmi de Hak'kın ilmine aynadır ve Hak'kın ilmi onun üzerine tecelli etmiştir ve onunla zâhirdir,⁵⁵

Kısaca, zâтта küllî ve özet olarak münderic olan her şey, kâmil insanda da küllî ve özet olarak münderiçtir⁵⁶.

Burada, ilim meselesi dolayısıyla cüz'î irade meselesine de kısaca dokunalım.

Kur'anın, yalnız dışı ile ilgili zâhirî hocalar, cüz'î iradeyi Allah'm insanlara bahş ettiğini söylerlerse de bunun gerçek anlamını bilmezler. Gerçek ise şudur: cüzlük, külliliği, yani vâhidiyyeti, mutlakıyyeti teşkil eder. Küllî izafî ruh, her cüzden, gerek şuurî gerek lâşuurî, arzusunu izhar adrese de arzu ve fiil, toplam bakımından, en sonda, Hak'kıdır. Burada şu âyetlere işaret edebiliriz: "Allah dilediğini yapar; Allah istediği gibi hareket eder."⁵⁷

Küllî izafî ruh, tahteşşuur, kül hâlinededir; ihatası bakımından, isimler ve sıfatlar bakımından da cüz hâlinedir, Cüzün külden ayrılışı i ibarında da şuur cüzlüğe göre teşekkül eder ve insan şuuru, hayvan şuuru v s. gibi ad alır; yani şuur cüzlüğün maddesine, kemiyet ve keyfiyetine göre hâsil olur⁵⁸.

Şuur, tahteşşuuru veya lâşuur dediğimiz izafî cüz'î ruhun sıfatından başka bir şey değildir; tahteşşuurun tefekkür sıfatıdır ve nasıl ki aklın sıfatı da fikirdir⁵⁹.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, zâhir bilginleri, sözde âlimler, insanları ve cüz'î iradeyi birbirinden tamamen ayrı iki şey gibi kabul ederler. Hâlbuki, cüzün, yani insanın iradesi, fülleri, hissiyyâtı, kendi cüzlüğünde ve cüzlüğü mikdarı mündemiçtir. Nefs-i emmare, nefs-i levvâme, nefs-i mutmainne... cüz'î ruhun cüzlük hâlinde bulunduğu vücuda nisbetle sıfatları olduğu gibi şuur da sâbit olmayıp maddelerin değişip başkalaşmalarına göre değişir⁶⁰. İnsanı bir ampule ve insandaki cüz'î izafî ruhu da o ampulün voltajına göre parlayan ziyasına benzelebiliriz. Ampul kaç voltluk ise ve camı da ne kadar temiz ise vereceği

ziya da o derece parlak ve hâlis olacaktır. İşte, insandaki şuur da bey-
ninin kemiyet ve keyfiyetine göre kendini gösterir. Lâtif olsun kesif
olsun, her şeyi kaplamış olan küllî izafî ruh kapladığı maddenin mevcu-
diyetine göre nur neşr eder. Küllî ruh, lâtif veya kesif, herşeyi kapla-
mıştır dedik, çünkü, her şey kendisidir ve küllî izafî ruh ta aynı nurdur⁶¹.
Şuna da işaret edelim ki nuru, çeşitli nisbetlerde, letâfet ve kesafette
gören yine nurdur ve letâfet ve kesafet te yine onun kendinden hâsil-
dir. Burada şu âyete işaret edebiliriz: “Allah göklerin ve yerin nuru-
dur ki içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer”⁶². İzafî küllî
ruh lâşuur olunca, letâfet ve kesafetin nisbetine göre de şuur olur.

Böyle olunca bütün unsurlar da küllî ruhta dahildirler, onun
dışında kalamazlar demektir. (Dâhil) sözünden bir mekân tahsisi ge-
rekirse de biz bu sözü burada işi anlatmak için kullandık. Çünkü,
mekân dediğimiz şey de letâfet ve kesafet nisbetinden başka değildir
ve sırf vehimdir, misâl âlemindedir, şuurüdür⁶³. Unsur açısından da in-
sanın cesedi, pek meşhur deyimi ile, kandile benzer. Unurlardan te-
rekküb eden ceset, hayvanî ruhu ile mevcut ve müteşekkildir. Hayvanî
ruh ise unsurların letâfetinden ibarettir. Hayvanların cesetleri (ki
insan da unsur bakımından bir hayvandır) letâfet ve kesafetten başka
bir şey değildir⁶⁴. Çünkü, ruh, misâl âlemi vasıtasıyla bedene temessül
etmiş ve bedenden iki mertebe önce bulunmuştur, yani ruhlar, ceset-
lerden sonra meydana gelmiş değillerdir⁶⁵.

Câhiller ve zâhirî âlimler: “Ben insana ruhumdan nefh ettim”⁶⁶
ve: “De ki ruh Rabbımın emrindedir”⁶⁷ meâlindeki âyetlerin gerçek
anlamlarından haberdar olmadıklarından kendi kafalarının anlayı-
şına göre ruhun bedene, beden yaratıldıktan sonra nefh edildiğini zan-
nederler. Hâlbuki iş onların zannettikleri gibi değil, bizim anlattığımız
gibidir. Fakat, bu keyfiyeti sözle veya yazı ile açıklamak yine de pek
güçtür. Çünkü, ruh keyfiyeti, iç içe yedi anlama kadar uzar.

Küllî akıl, küllî nefis ve bunların üstündeki vücut mertebeleri insan
gibi bir varlıkta zuhur etmedikçe idrâk ve ilim insandan gayri varlıklar
için kaabil değildir. Yani, insan nev’i mertebesinde (Mutlak Vücut)
için hâsil olan kemâller, diğer mertebelerin hiç birinde mümkün değil-
dir. Çünkü, vücudun, varlığın en muaazzam cilâb aynası insandır. Ve
çünkü, bizzat vücut, her şeyden ârî olduğundan, onun her hangi bir şeyi
insan gibi idrâk etmesi, ancak, insanlık mertebesinde mümkün olabilir.
Vâkıa, âlemde zuhura gelmekte olan eşyanın ve eserlerin faili, tasarruf

edeni, idrâk edeni hep vücuttur, fakat, bu vücut aynalar ve mezâhir vasıtasıyla olan vücuttur⁶⁸. Bunlara vücut adı verilmesi her birisinin vücut mertebelerinden bir mertebe ve mezâhirinden bir mazhar olması bakımındandır. Çünkü, Mutlak Vücut o şeydir ki tavırlara sirayet eder⁶⁹, bir mertebeden diğer bir mertebeye intikal eder ve Felek, Melek, Unsur, Ma'den, Nebat, Hayvan, İnsan suretlerinde zuhur eder. Aşağıların aşağısı (Esfel-i Sâfilin) o olduğu gibi yukarıların yukarısı (A'lâ-i İliyyîn) de odur⁷⁰. Suretler ortadan kalkınca da, artık, vücuttan başka bir şey kalmaz. Başka bir deyişle, eşyanın suretleri durucu değil, yok olucudur. Fakat, Allah'ın sıfatları eşyada sâbit ve mevcuttur. Bundan ötürü, bütün eşyanın hayat buluşu, ancak, Allah'ın (Hayat) sıfatı iledir⁷¹. Burada da şu âyete işaret edebiliriz: "Yer yüzünde herşey fânidir ancak yüce ve cömert olan Rab bakidir;". "Büyük arşın sahibi Allah'tan başka Tanrı yoktur"⁷²

Cenâb-ı Hak'kın Kaadır, Kayyûm, Muktedir gibi isimleri ve daha bazı âyetlerle de Allah'ın, beş duyu ile his olunan suretlerinden bir suret ile kendisini insanlara göstermesinin de mümkün olduğu sâbit olur ki buna da (İlâhî Âtîfet) denir⁷³.

Kısaca, İlâhî tecelliyat, aynalarına göre, yani görünüşlere göre zuhur eder. Fakat, küllî ayna olan ârifteki tecelliyata gelince, gaybı da ancak kendisi bilmekle, Allah'ın mezâhirin en mükemmeli olan insanda zuhur etmesi ve bu suretle ârifin de ondan başka olmaması sebebi ile, ârif te onun sırlarına, ledünniyatına vukuf hâsıl eder⁷⁴ ve bu dünyada dilediği gibi yaşar.

ALLAH - İNSAN İLİŞKİSİ

EK NOTLARI

1 Beş duyumuzun meşhudatı bakımından söylediğimiz isimler birer boş laf değildir. İsimler birer sifata, müsemmaya bağlıdır. Müsemma da zâta bağlıdır ki Allah'tır, vücuttur, mevcuttur. Onun için her söylenen söz onun ismidir. Çünkü o ismin müsemması odur. Bütün esma ve sıfat âlemi, aslı olan ztta, Allah'ta yok olucudur.

2 Sıfatlar bizatihî isimdir. Bizim ona verdiğimiz isim ise ismin ismidir, hayâldir.

3 Zâtî isimler, her şeyden müstağnî olan zâtın ismidir. Sıfatlara ait isimler ise aynı zatın sıfatları bakımından aldığı isimlerdir ki görülür, şuhuttur. Fiillere ait isimler de aynı zatın fiillerine işaret olan isimlerdir. Bütün her şey o olunca, tabiatıyla fiil de onun olur. Fiil, bu şuhud âlemindeki hissiyatı kullanmaktır. Kısaca, isimler gaypta da şuhutta da câridirler. Zâta ait isimler hiç bir şey göstermez, kayıt yoktur; bu isimler ancak ona mahsustur ve yalnız zata nisbetle bütün toplayıcı sözlerdir. Zâta ait bütün isimler böyledir.

Hak- (her şeyin hakikatı anlamına)dır.

Mâlik- (her şeyin mâliki) anlamınadır.

Kuddus- (Bir şeyin a'lâsı, ruhaniyeti) anlamınadır.

Vahid- (her şey odur) anlamınadır.

Ahad- (Vahidiyetin ahadiyeti) anlamınadır.

Samed- (ondan başka yoktur) anlamınadır.

Aziz- (saf, temiz, şerif, güçlü) anlamınadır.

Kebîr- (büyük) anlamınadır.

Müteâl- (onun ulviyetine hiç misal olamaz) anlamınadır.

4 Subutî ve icyabî sıfatlar hissiyattır, ilimdir, algıdır, kudrettir ki değişme ve başkalaşma olup fark bakımından hissiyatımıza hitab eder ve bundan da ilim, idrak, kuvvet ve kudret çıkar.

Selbî sıfatlar ise insanın aldığı şeyleri yerli yerine vere vere ta Hak'ka varması, ashna dönmesidir ki maddeten de ma'nen de bu böyledir.

Yapılacak iş şudur: hayali hakikatta eritmek, hakikatı hayalde göstermek, varlığı ve yokluğu bir nazarda görebilmek ve gösterebilmek ve bu suretle hiç bir mertebede kayıtlı kalmayıp her şey ile her şey olmak, ve nihayet, her şeyde ve her şeyi Hak görmek ve bilmek, kendini Hak'ta ve Hak'kı kendinde ve dolayısıyla Hak'kı halkta ve halkı Hak'ka görüp algılamak.

5 Sıfatlar ve fiiller, zâtın sıfatları ve fiilleridir. Çünkü varlık, fark, sıfatlar ve fiillerle olur ki zaman da bu nisbetten doğar. Ve nihayet idrâk için his etmek lâzımdır. O da bir vücudu tazammun eder ki oda farka, suretlere dayanır. Fakat, bütün şeylerde ve işlerde her şey olan, her iş olan, her bilginin, her hareketin faili olan zât görünmez. Zât, ancak, sıfatları ve fiilleri ile idrak edilir.

Asl olan sekiz sıfattır. Diğerlerinin zuhuru hakikat halde cilâ ve isticlâdır. Başka bir deyişle bilmek ve sevmek içindir.

6 Hayatın vücudu gerektirmesi hayatın varlık olduğundadır. Hayatın huzuru gerektirmesi de hayatın, varlığın her yerde hazır olduğundandır ve ihtiyaçları giderme ile rahathığı sağladığındandır. Hayatın şuura ve ilme sebep oluşu da şekilleri ve suretleri, değişmeleri ve başkalaşmaları iledir.

Emirler, aslında bir olup o da (Kün) emrinden ibarettir ki hayattır. Hayatın gerektirdiği bütün şeyler emirdir.

7 İlim gerçekte nur değildir. Bu söz, ilmi yapan ruh bakımından söylediğimiz bir sözdür ki esasta nur olan ruhtur.

İlim demek, tecrübe demektir. İlim, tecrübe ile ve geçmiş tecrübeleri müalâa ile elde edilir. İnsanın, kendi hayatı pek kısa olduğundan daha önce geçmiş tecrübelerden faydalanması zorunludur. Bu sebeplerdir ki her işte ihtiyarlara danışmak tavsiye edilir ki iş o adamın yaşında değil, tecrübelerle dolu olan başındadır.

8 Mürid, murattan, arzudan, iradedendir. Fark, varlık, müride bağlıdır.

Çeşitli mertebeler ve çeşitli zuhurlar, hepsi birer emirdir. Fakat en başta zuhuru doğuran (Kün) emri, işte bu, müridtendir, arzudandır. Bu sebeple de zevk te arzudandır. Çünkü farktan murad zevktir. Fakat, zevk, yalnız hissiyattan ibaret değildir. Zira, hissiyattan üstün zevk te vardır ki ona (İlim) derler.

İlimin varlığı insanın kendi varlığından da büyüktür. Çünkü, mutlak vücut, ilâhî zât dediğimiz odur. Çünkü, ancak ilimledir ki her şeyi bilebiliriz ve zevk edebiliriz ve ancak bu suretledir ki zât ile zât olabiliriz. İşte her mertebe bu büyük ilmi ve zevki yaratan birer emirdir.

9 İradeyi, arzuyu yerine getirecek kudret lâzımdır ki bunun için Allah'ın bir ismi de (Kaadır)dır.

Kudret, eşyayı, eşyanın mahiyeti, mevcudiyeti derecesinde ve ancak kendi miktarında bir kuvvetle meydana çıkarıp var eder. Eşyanın meydana çıkıp var olması şuurdadır. Bunun için de her şeyin yerli yerinde olması (eşyanın isti'dadı ve kabiliyeti derecesinde) lâzımdır. Meselâ, koca bir ağaçta küçük bir ceviz ve küçük bir fidanda kocaman bir karpuz vardır.

10 Kelâm, zâtın tecelliyatıdır.

Kelâm, gerek havanın ihtizası olan söz ve gerekse kalem ile yazılan kelime olduğu gibi, gerçekte, her eşyanın mevcudiyeti kendi varlığını ifade eden bir kelâmdır ki o şeyin gayp âleminde nasıl geldiğini, zuhurunu açıklar. Bu konuda Gaybî'nin:

(Sözsüz bu âlem Âdem Bir anda târac ola) dediği ne kadar yerindedir.

11 Madem ki gerçek kelâm, eşyanın varlığıdır, şu halde bütün ilâhî isimler evvel, âhır, zâhir, bâtın gibi dört isme bağlanır ki eşyanın geldiği görünmeyen yere, bâtın; görünmesine, zâhir; ve bu görünme için olan ilk çıkışa, evvel; ve meydana gelen bu şeyin bulunduğu suretten ayrılışına da, âhır denir ki bütün bunlar fark bakımından nisbî hükümlerden, itibarî sözlerden başka değildir.

12 Allah ismi farktan olduğu gibi, farkı doğuran gaybı da, yani gerek gaybı gerek şuhudu câmidir.

13 Rahman ismi de hayattan, rahmetten ve rahmette zevktendir. Bu fark âlemi de bu zevk için olduğundan, yani fark, zevk olduğundan Rahman ismi de farka aittir. Her madde, her şekil birer rahmettir. Bütün bu rahmetleri külliyeti üzere câmi olan da Rahman ismidir.

14 A'râf: 156.

15 İsra: 110.

16 Ruhun mevcudiyeti, sureti olan madde ile, tedbir ile bilinir ki suret te aynı ruhtur. Madde ve kuvvetin ikisi de aynı şeydir. Madde olan yerde kuvvet vardır, kuvvet olan yerde de madde vardır.

Ruhun his etmesi, idrak etmesi de madde vasıtası ile dir. Çünkü, idrak şuur dandır ve şekiller de zâten şuurdur. Bu sebeble bütün madde oan bir vasıttadır.

Şuur, tahteşşur için olunca, tahteşşuurun şuurdan farkı yoktur. Fakat, görünüş i'tibarında izafî ruha nisbetle madde şuur oldu ve onun verasındaki kuvvet de tahteşşuur oldu. Bundan ötürü ârif için her ikisini bir görmek ve bilmekten başka çare yoktur.

17 Burada da şu nokta üzerinde önemle duralım: bizim şimdiye kadar anlattığımız daimî devir ancak âlemler için geçerlidir. Yoksa, hakikatta varlık nâmütenâhîdir, çünkü, fezâ nâmütenâhîdir. *Onun için bu cihan her an büyümektedir ve nice nice âlemler zuhur etmektedir.* Bunun için âlemlerin, cihanın sınırı yoktur. Eğer olsaydı daima da sınırlı kahrdı ve o takdirde zât ta sınırlanmış olurdu. Halbuki zâtın sınırı olamaz. Zâtın sınırı olmayınca âlemlere de sınır çizmek mümkün değildir. İşte, bütün bu şeyler, farkın gerekliliklerindedir, zâtın gerekliliklerindedir. Zâtın gerekliliği demek te şu demektir: ilâhî ilimde zâten her şey bilinmiş idi şimdi olanlar da hep onun tafsilinden ibarettir. Madem ki ilâhî ilimde her şey biliniyor idi olanın zuhura gelmesi, işte zâtî gereklilik.

Kül için istikbâl yoktur, istikbâl ancak, cüzler içindir ki teakubtan ibarettir. Vakia külliyyet dediğimiz de cüzlerin topundan ibarettir, ayrıca bir külliyyet yoktur. Bizim vücudumuzdan olan şeylerle daimî bir bağlılığımız vardır, işte, (Vahdet) budur.

18 (Daima görüp alıştığını) cümlesindeki (alıştığını) kelimesi dikkate şayandır. Burada kullandığımız (alışkanlık) kelimesi (Alış) tandır, yani intiba'dır ki beş duyumuzun üç sonucu olan (ihtisas, intikal, intiba) keyfiyettir. Nitekim, çocuk, ilk boğduğunda, dimağı bom boştur. Sonra yavaş yavaş beş duyu vasıtasıyla edindiği intibalarla kafasında izler hasıl olur, bu suretle de ilim peyda etmiş olur. Diğer birçok şeyleri de bu ilmine kıyasla his eder ve onlara da ilim peyda eder. Nasıl ki rüya da böyledir ve herkesin rüyası başka başka tabir edilir. Çünkü, herkesin maddî âlemde görüşü, dyuşu ve dolayısıyla ilmi, tefsiri başka başkadır. İşte bu, madde ve surete göre olan idraktır. Bir de maddesiz, hayalsiz ve nisbetsiz olan idrak vardır ki meczupların hâli işte böyledir. Onlar idrâklerinde hiç bir şeyle kayıtlı değillerdir. İşte buna lâşuur denir. Bu hâli elde edenlere Tasavvuf dilinde (Ehl-i Tasarruf) derler. Onlar için iş, artık, bir arzuya kalmıştır. Zâten devran dönmektedir, sen de bir şey arzuladın mı o arzun derhal yerine gelir. Esas, zâten o lâşuurdur.

19 İşte, yukarıda sözünü ettiğimiz o hayalsiz, nisbetsiz idrâk, yine işaret edelim ki cüziyyetin mahı değil, külliyyetin dalgalanmasıdır. Başka bir deyişle, tahteşşuurun şuurudur.

20 Kur'an da misâl âlemi mahsuludur. Misâl âlemi her an inkilâba uğradığından Kur'an da bu yüzden ta'bire, te'vile ve tefsire muhtaçtır.

21 Tam hakikata ulaşmak misâl âlemini atlayıp ceberuttan, yani aklımızdan lâhuta varmaktır. Burada fikre hiç lüzum yoktur. Çünkü akıl, tahteşşuurdan fikir ise şuur dandır.

22 Vâkıa, istidlâl, tefekkür ve akıl yolu ile dir, yani maddîdir. Fakat, Hak'ka ulaşmak ta istidlâlsız olamaz. Yalnız şu var ki aklı kullanıp istidlâlde bulunurken diğer taraftan ruhu da beraber yürütmelidir. Aksi hâlde yaptığımız istidlâl zata, hakka perde olur. İşte materyalistler ve natüralistler aklı biricik gerçek vasıtası saymakla yarı yolda kalmışlardır. Kısaca, istidlâlini ruhun gelişmesi ile birlikte yapan insan kâmil insandır. Yalnız ruhî gelişme ve tasfiye de gerçeği anlamağa yetmez. Bu yüzden dir ki istidlâlsiz zata varam meczuplar, Kâmil insan olabilmeleri için, (fetedelli) ile tekrar bu âleme inmeğe mecburdurlar.

23 Akılda iki yön vardır, aklın bir yönü misâl, bir yönü de lâhuttur. Aklın kendisi de ceberuttandır. Şu halde akıl istediği yöne meyl edebilir. Akıl eğer misâl âlemine meyl ederse birçok hayallerle karışacağından ve her şeyi kıyas ile yapacağından yanılması muhakkaktır. Fakat bütün bu hayalleri, maddeyi atarak gerçek vatanı olan lûhut âlemine, yani aslı safiyetine dönerse onun orada keşfedeceği şey artık tam bir gerçektir.

24 Beş duyu ile elde edilen idrâkin hepsi nazardır ve bu nazarın doğurduğu şeyde fikirdir ki aklın bir sıfatıdır.

Fen, fiili olarak deneydir ve ilim de bir nakil işidir. Yapılan deneylerin olumlu sonuçları insandan insana nakledile edile ilim olur. İşte bundan ötürü âlimler ve filozoflar fen adamlarının eseridirler denebilir.

25 Esas, tahtesşuurdur; şuur, onun sıfatı ve hizmetçisidir. Tahtesşuurun arzusuna hizmet etmeyen şuur mahv olmağa mahkumdur. Nitekim bütün cinayetlerin, hırsızlıkların ve bu gibi şeylerin sebebi hep budur.

Tamamen tahtesşuura geçmek te riyazet ve dünya zevklerinden sıyrılmakla olur. Karametler uçmadığı hep bu bâtnî tasfiyeye dayanır ki sırf ruhidir ve şuur denen manî kaldırdı kudreti tamamiyle elde etmek demektir.

26 Nasıl denizi teşkil eden dalgaları ise Rahmani nefri teşkil eden de cüz'î ruhlardır. Rahmani nefis ayrı, cüz'î ruhlar da ayrı değildir. Bundan ötürü de şekillerden çıktıktan sonra, cüz'î ruh, hüviyeti ile, ezeli olduğu gibi, ebedî olarak ta mevcut olacaktır. Esasen, madde, ruhun kendinden hasıldır. Maddeler de incelenecek ve en nihayet ruh olacaktır.

Madde ve kuvvet birdir. Kaybolan yalnız şekillerdir. Şekiller, ruhun aynasıdır ki onda kendini görüp sevmektedir. Şekillerin ayna olması, her an değişmelerinden ötürüdür. Yani değişiklik, çokluk olmaktadır, ayna olmaktadır ve sevme olayı da bu suretle olmaktadır. Madde kaybolucu olmadığı gibi şekiller de kaybolucu değildir, kaybolan, sadece şekillerin görünüşüdür. İşte bu sebeble her cüz hüviyeti ile ezelen ve ebeden bakidir. Ancak, devran bakımından, durma, istikrar yoktur. Şekillerde istikrar olmadığından ötürü de insan, asl olan bilgi üzere olmalıdır. Fakat, devranda da her şekilden zevk etmelidir. Zâten, her surette devran mutlaktır. Çünkü, ne hayatın (ki varlıktır), ne ilmin (ki ilim ma'luma bağl olmakla, şekillerdir), ne faziletin (ki âlem düzeninin cemâl yüzüdür ki şekillerdir, dolayısıyla, şuurdur, ruhun görünüşündeki şuurdur, düzendir) sonu vardır.

27 Bu şürdeki (Dil) kelimesi iki anlama gelir: biri Hak, gönül, diğeri de kalem anlamlarıdır. Kalem anlamı: "Nun ve kalem ve kalemin yazdıkları..." âyetine işarettir.

Söz kelimesinden maksat Allah'ın emridir, çünkü söz, ruhun ifadesidir ve söz nefese ve nefes te nefis'e râcidir, yani ruha geri döner. Bu konuda Gaybî'nin şu sözleri ne güzeldir:

Bu âlem bir ağaçtır	Meyvası olmuş Âdem
Matlub olan meyvadır	Sanma ki ağaç ola.
Bu Âdem meyvasımın	Çekirdeği sözüdür
Sözsüz bu âlem, âdem	Bir anda târac ola.

Her şeyi yapan ve yaptıran sözdür, çünkü, fikir görünmez. Görünmeyen fikrin tahakkuku ise görünen söz ile olur.

Dil, kalemdir ki yazar, yani yapar, şekil gösterir, hareket yaptırır. Her şekil ve hareket ise birer sözdür. Ve bütün sözler bize hakikat sırlarından haber verirler. Ama sen duyucu olmazsan,

bilici olmasın bu sırları anlayamazsın. Bunun için hakikata, hikmete ait her sözü tut, çünkü, sözün şâm tutulmaktır ve çünkü söz Allah'ın emridir.

28 Bu Allah-İnsan ilişkisi meselesini her şeyden müsteğni olan ruh ile yine ondan hasıl olan madde arasındaki ilişkiye de benzetebiliriz.

Şimdi, Allah, ancak, kâmil insanın vücudu ile bilinir. Yani beşeriyet fark âleminde. Fark ta zuhurdur, maddedir. Şu hâlde zât, zat olması haysiyetiyle bilinemez, ancak, fark âleminde, madde suretinde, şekiller ve suretlerde ve yine kendi hayali ile bilinir. Beşeriyet ki aynı Hak'tır, aynı zattır; yalnız, zâtın farka gelişi bakımından olan hayaldir ve zât olmasa bu hayâl âlemi de olmaz. Fark âlemi, hayâl âlemi bir noktadır ve o nokta da bütün âlemlerdir ve bütün âlemlerin özü de kâmil insandır. Dine göre de (Muhammed)dir. Bir kudsî hadiste Peygamberimiz Muhammed için şöyle denmiştir: "Eğer sen, eğer sen olmasaydın ben bu felekleri yaratmazdım".

Her insan kendini bilir, fakat, kâmil insan bütün varlığı bilir. Bütün insanlar bir insandır, çökük hayaldir. Daha doğrusu, (İnsanlık) bir insanlıktır ve bütün âlemler de insanın vücududur, insanın değişip başkalaşmasıdır.

Kâmil insanı bilen Hak'ki da bilir. Çünkü, Allah, kâmil insanda tecelli etmiştir. Kâmil insanı bilmek, aynı onun gibi ârif ve kâmil olmak demektir. Kâmil olmak ta aynı Hak olmak demektir.

Fakat, zât, mademki zât olması bakımından bilinemez, beşeriyet te, yani fark âlemi de hakikati bakımından bilinemez. Çünkü, beşeriyetin hakikati o bilinemez olan zattır. Şu hâlde, kâmil insan, hakikati ile, hayâlî ile Hak'tır ve Hak'ta odur. Esasen, insan yoktur, hep Hak vardır. İnsan, hakikati ile yok; ancak, hayâlî ile, suretleri ve şekilleri bakımından mevcuttur. Mevcut olması keyfiyeti de bu fark âleminde bulunması cihetiyledir. Eğer insan farkta olmasa onun için vücut ta olamaz, dolayısıyla mevcut olamaz.

Şu hâlde kâmil insanın vücudu Hak'kın vücuduna küllî olarak mazhurdur. Kâmil insan ki Hak'tır, dolayısıyla, kendi vücuduna küllî olarak mazhurdur, yani, bütün zuhur hep kendinden olup o zuhurda görünen ve gören hep kendidir ve kül olduğu cihetle külliyet te dour.

Burada şu noktaya önemle işaret etmek gerektir ki bu nokta, birbirinden çok ayrı, fakat, aynı zamanda birbirine çok ta yakın iki anlamı kaplamaktadır, şöyle ki:

Zât, müsteğni ve bilinmez olmakla beraber bütün var olan ve bilinmiş olan da yine kendisidir. Şu hâlde, arada bir görüş, bir biliş ayrılığı, bir an için zât olmak veya olmamak, hayâl olmak, yani kâh zatta istiğnada bulunmak, kâh vücudunda, varlığında zevk üzere olmak meselesi söz konusudur. Esasta her ikisinde de hakikat aynı olup arada gayrilik yoktur. Gayrilik misallerde anlatmak içindir.

Gerçi zat, zât i'tibariyle bilinmez, fakat, fark âleminde zuhur bakımından mevcut olan da yine yalnız kendidir ve bu suretle yine yalnız kendini bildiğinden ve bileceğinden dolayı da başkaları tarafından bilinmesi, daha doğrusu mevcut olabilmesi, mevcuttur denilebilmesi için de gayrilik söz konusu olamayacağından demek ki gerek zâtında ve gerek farkında zuhuru bakımından vücudunda hep kendidir, başkası yoktur, yani gayrilik yoktur; gayrilik ancak anlatmadadır.

İşte bu mütalaamız, (Enelhak) sözünün mantığı ifadesini de teşkil eder. (Enelhak) diyen madem ki kâmil insandır ve madem ki kâmil insan da Hak'tır o hâlde, varlığı ve yokluğu, maddeyi ve ma'nayı kendinde toplamış olan özet, insandır ve ârif ve kâmilin (Enelhak) sözü de doğrudur. Zira, Hak, ilâhî suretlerinin bütünü ile insanda zâhirdir.

İlâhî suretler, farkın suretleridir ki vâhidiyettir. Vâhidiyet olunca çokluğun toplanması (cem edilmesi) geekir. İşte, çokluğu külliyeti üzere toplayıp Allah, bütün suretleri ile kâmil insanda zâhîrdir diyebiliriz. Çünkü, bütün âlemler, kâmil insanın vücududur. Bektâşilerin (Anam yer Babam gök)tür; Niyazî'nin (Her neye baksam görünen hep dost yüzü) dür; Gaybî'nın (Aldanmayız hayâle. .) dediği hep budur.

Nihayet, Hz. Muhammed'in ağzından Kur'anı söyleyen de ona muhatap olan Muhammed te hep aynı zattr, aynı Hak'tır. Bu sözleri dinleyip iman getirenler de getirmeyenler de, hulâsa, bütün varhklar da hep aynı zattr, aynı Hak'tır.

Kısaca, Allah, yalnız ve yalnız kâmil inanda ve onunla tecelli eder ve lutf eden de odur kahr eden de odur, mahv eden e odur. Kıyametten sonra (Bu milkin sahibi kimdir?) diye soracakmış ve (Vâhid-ül Kahhar) cevabını alacakmış. Hâlbuki hep kendi olup suretlerde iken çeşitli sahipler yine kendisi idi; suretten çıktıktan sonra ise (Kahhar) lafzı ile, yani suretleri yok edici olarak, acaba, kime hitap edecek? Ne böyle bir kıyamet ve ne de böyle bir sual ve cevap olamaz.

Kâmil insan demek, pek mükemmel bir akli melekeler, sistemi demektir.

29 Hak, mutlak vücudu bakımından bilinmez. Zira, mutlakiyet, külliyyettir, ahadiyyettir. Biz ahadiyyeti bilemeyiz. Çünkü, insanın mazhriyeti vâhidiyettir.

Bu noktada iki esasa ulaşılmış oluyoruz ki (Mevcut) ve (Vücut) bunların arasındaki farktan meydana gelmektedir. O iki esas ta (Letafet) ve (Kesafet)tir.

Biliyoruz ki insan, bir yüzü Hak'ka ve bir yüzü de Halka olan bir berzah'tır. Hak ki lâtifdir, ma'nadır. Halk ise kesiftir, maddedir. Kesifin görüldüğü ayna da lâtif aynasıdır ve kesif aynı lâtiften zuhur etmiştir.

Sen nursun biz gölgeyiz

Biz senin ile zindeyiz.

Yokluk, maddede değil, görünüşlerdedir, suretlerdedir, şekillerdedir. Daha doğrusu, madde ne kadar değişirse değişsin, ona göre de şekli, gölgesi olacağından, bu bakımdan, gölgeye de, surete de fenâ yoktur demektir. Fakat, her hangi bir şekil, yalnız o şekil itibariyle, fenâ bulabilir. Fakat, genellikle, değil madde, gölgeler, şekiller de bakidir.

Vücutta gayrilik olamaz. Zira, vücut bir vücuttur. Bu sebeple gayrilik, ancak, suretlerdedir.

30 Bütün hakikatlar kâmil insandan bilindiği için bilgide asl olan kâmil insandır ve kâmil insandan dolayı bilindiği için de Hak bir parça i'tibar edilir. Fakat, vücutta, kâmil insan vücudu o zâtın vücudu olduğundan, insanın vücudu o zattan meydana geldiğinden, Allah, zat asıldır, kâmil insan ise parçadır.

Allah'ın insanda zuhuru hasebiyle insanı bilen Allah'ıbilmiş olur. Çünkü, Allah insan suretinde zuhur etmeseydi, yani surete girip insan olmasaydı, Allah'hın, yani siyretin bilinmesi mümkün olamazdı. Bu açıdandır ki insanı gören Allah'ı görmüş olur. İnsan aynı Hak'tır.

Allah, mutlak vücut olması bakımından bilinemez. Çünkü, bilmek için mutlak vücut dışında başka bir mutlak vücut olması lâzımgelir. Ama, cüzlük açısından biz mutlak vücudu, suretleri, nisbetleri ve bütün mertebeleri ve makamları idrâk etmekteyiz. Bu mertebelerden idrâk eden, söyleyen de aynı zat olduğundan, onun, yine mutlak vücut açısından bilinmesi imkânsızdır. En nihayet nisbetler yoktur. Bundan ötürü de Allah'a karşı dualar, münacatlar, hulâsa medhler veya zemlerin bir değeri yoktur. Çünkü, o mutlak vücut sensin. Bir kimsenin kendisini medh veya zem etmesine ise hiç luzum yoktur.

31 Hak, kuldan bilinir ve kul da zatta yok olucudur.

Kulluğun hakikî ma'nası farka gelmektir. Bu bakımdan Hak farka geldim: bilinir ve fark-tan çekildimi bilinmez, yoktur.

Tabii, varlık ve yokluk hep mertebelerdedir. Fakat, bu mertebeler de daima mevcuttur. Zira, insanlar ne kadar ölseler de yine milyarlarca yaşamaktadır. Şu halde yokluk ta varlık ta daima mevcut bulunmaktadır.

Hulâsa, her şeyin hakikatı Hak'kın hakikatıdır ki var olan da odur, yok olan da odur ve bütün bunları nisbetleri ve zıtları ile bilen de odur. Çünkü, ondan gayri bir varlık yoktur.

32 Bütün varlığın maksudu olan esas ve özet (Zevk)tir ve o da (Cennet) sayılır.

Cennet kelimesi, bahçe, lezzet, sevgi, muhabbet... gibi bir çok kelimelerle açıklanabilirse de bütün bunları bir tek kelimedede toplayabiliriz ki o da (Nefs) kelimesidir. Çünkü, hangi şekil ve surette olursa olsun ve hangi çeşit haz ile olursa olsun bütün bunları idrâk eden aynı bir (Nefs)tir. Şu hâlde, Allah'ın (Cennet)i bizim (Nefs)imizden başka bir şey değildir. Nefs te Rahmanî nefsten başka değildir.

Nefs, hem ma'nayı hem maddeyi şâmilirdir. Onun maddeye girmesi cennetten uzaklaşmasıdır ki Âdem'in cennetten koğulması da Âdem'in, aslında ruh iken, maddeye girmesinin bir ifadesidir. Ve bir şey ne derece maddeye girerse, o derece örtüye girmiş olur ve o derecede de cennetten uzaklaşmış olur. Bu uzaklaşma da ruh için, nefis için bir (Azab) olur ki işte (Cehennem) de budur.

Bir nefis, ne derece manevî kıymetlere, yüksek hislere, iyiliğe, zevke yönelirse o derece haz elde eder ki bu da (Cennet) olur. Ve ne derece bu gibi şeylerden uzaklaşırsa o da (Cehennem) olur.

Cennete Melek, cehennemde Şeydan da denir. Cennete (Hürmüz) ve cehennemde (Ehrimen) de denir.

Velhasıl, maddî ma'nevî tek bir varlık olan ve bütün akli melekelerin hâkimi bulunan nefis işte bu iki zıt ile kâh farkta kâh ademde, yoklukta. Kısaca, Hak'kın cenneti insan nefsi ile zâhir ve onunla örtülüdür.

Hak, insan demek olduğundan onun cenneti insanın cennetidir demek olur. İnsanın nefsi olmasa hazlanmaktan da söz edilemeyeceğinden bu bakımdan cennet te olamaz. Ve yine cennet insanla da örtülüdür. Çünkü, insan Hak olduğunda, yani tamamen letafet kesh ettiğinde maddece yokluk olacağından, fark bakımından yokluk sayılacağından cennet te insanla örtülmüş sayılır.

Kısaca, deveranı, mertebeleri, her şeyi toplamış olan ve özet olan (Zevk) insanın nefsi ile vardır. İnsan nefsi de varlığı ve yokluğu kendinde özetlemiş bulunmakla her ânımızı bu iki âlemi kendinde toplamış olan nefsimizi hoş tutup muhuz ve mesrur geçirirsek akıllıca hareket etmiş oluruz. Ziya Paşa'nın şu beyiti ne kadar güzeldir:

İç bâde güzel sey var ise akl-ü şuurun

Dünya var imiş yâ yok imiş ne umurun.

33 İrade, zâtî bir arzudur, zâtî bir gerekliliktir. Gereken şey de (Kün) emrinde olmuştur. (Kün) emrinde olanı şimdi biz taakub suretiyle seyr etmekteyiz. İşte, bundan ötürüdür ki biz irade hükmünü vukuundan önce bilemiyoruz.

Bu yukarıdaki sözlerimiz, genellikle, halka göre olup, hakikatı bilen bir ârif, bir kâmil insan ise kazanın, kaderin, (Mukadderat)ın ne demek olduğunu, daha açık bir deyişle, bunun yine kendisi tarafından zuhura geldiğini bilir. Ve böyle bir kimsenin Allah, gûya, olacağı keşf

etmesi için basiretini açar ve o kimse bir şeyi daha olmadan hissedebilir ki buna (Hiss-i kabl'l-Vuku) denir.

İnsan basiretinin her an için açık olmamasının sebebi de şudur ki bir şey her ân için değişmek zorundadır. Bu sebeplerdir ki bir ârif tecelli zamanında koca denizi geçer de tecelli kesildiğinde bir kaşık suda boğulur.

Tecelli, (Gereklilik) ve (Fıtrat) kelimeleri ile de tercüme edilebilir.

İnsanın her an için değişen fikirleri, hayalleri bir öncekine perde olur ki bundan ötürü de o insanın her zaman basireti açık olamaz.

34 Ârif, vahdette bulunduğu zaman, eğer isterse, bütün fark âlemine hüküm edebilir; çünkü, esası bulmuştur ve kendi de esas olmuştur. Fakat, çocukta iken yalnız meşgul olduğu şeye hükmedebilir. Fakat, gerçek kâmiller, ârifler, hem vahdette hem de şuhutta bulunurlar. Zâten, bu da tabiidir.

35 Ayan ve zâhir olma ile çokluğu gören halkı görmüş olur. Zira, ayana gelmek, zâhir olmak demek, zaten, çokluğa gelmek demektir. Bir insanın varlığı ile her şey var ve yokluğu ile de her şey yoktur.

Ve bu çoklukta tecelli etmiş olan tek vücudu gören de Hak'kı görmüş olur.

Şimdi, madem ki Halk, bir tecelli etmiş olan vücuda, bir tecelliye bağlıdır şu halde Hak, aynı Hak'tır. Ve bunu böyle telâkki eden kimse de Halk'ı değil, Hak'kı müşahede eder ve kendi de o Halk'tan biri ve Hak'tan bir parça olmakla da hem Hak'kı hem de Halk'ı kendinde müşahede eder. Ve zâten, insan, ruhu bakımından Hak'ka nâzırdır ve vücudu bakımından da (âlemin özeti olduğundan, bütün çokluğu kendinde toplamış olduğundan) Halk'a nâzırdır. Daha açık bir deyişle, insan ruhu bakımından Hak, vücudu bakımında da Halk'tır. Fakat, tek olan hakikat, bir vücut olduğundan ve bu i'tibarı olan Hak ve Halk kavramlarından da müstağni olduğundan, insanı ortadan kaldıracak olursak ne Hak nede Halk kalır; sırf zât, sırf varlık ve nihayet sırf hakikat kalır. Fakat, bu hakikatı bilebilmek için de o hakikatı i'tibarı olarak böyle Hak ve Halk gibi iki yüzle zâhire çıkmaktadır ki esasta bu iki yüz de bir tek yüzdür. Fakat, her şey zıddı ile kaim olduğundan, Halk, Hak'kın gölgesi olmaktadır.

Madem ki zıtlar hayâldir, gölgedir ve madem ki madde de birdir ve o madde de ruhtan meydana gelmiştir, şu hâlde, Hak'tan Hakikattan başka bir şey yoktur. Her âlemde olan görüş, ancak, i'tibarı birer görüştür.

36 Çoklukları çokluk olarak değil de tek bir hakikat olarak görmek zorunludur. Zira, bir şey kendi çokluğu ile tek bir hakikattır. Meselâ, bir insan, çeşitli organları ile insandır. Bir ağaç, kendi dalları, yaprakları ile bir ağaçtır. Ve bütün ağaçlar aynı o ağaçtır ve bütün insanlar aynı bir insandır. Fakat, bir olan insan, kendini bilmek için çokluğa geçmiştir ki bu çokluk izafetler nisbeti iledir ve tek hakikat ta bu suretle izafetler nisbeti ile çoğalmaktadır. Ancak, bütün bu çokluk bir tek vücudu gösterdiğinden ve o bir vücudun delilinden başka bir şey olmadığından, görünüş birdir. Ve bu bir görünüş zat ile ahattır, bir yüzdür ve isimler ile de küldür. Yani, bu bir yüz, çokluk açısından ahadiyetten bir çok isimler alarak külliyeti teşkil etmiştir ki bu külliyet o aşın parçası, gölgesi olması hasebiyle hayâldir, fânîdir.

Hak'kı Hak'ka ait bilgi ile bilmek demek Hak'kı hem birliği hem de çokluğu üzere bilmek demektir. Yani, aynı bir tek bakışta hem Hak'kı hem de çokluğu birden görmek, dolayısıyla, insanın kendisi de aynı Hak olmak demektir. İşte, ancak, böyle olan kimseye Allah Ehli denebilir.

Hak'kı halksız gören, yani bütün suretleri Hak sureti ve bütün fiilleri Hak fiili gören kimse de bütün mertebeleri a'yân-ı sâbitede toplamış, sonra da bu fark noktasını da ortadan kaldırıp fenâ makamına ulaşmış, bu suretle de toplam makamında hâl sahibi olmuş olur. Bundan ötürü de Hak'kı görmüş, Hak'ka varmış olur.

Meselâ, gebe bir kadının karındaki canlıya doğmadan (Çocuk) adını veririz. Doğduktan sonra ise, kız veya erkek oluşuna göre, Ahmet veya Fatma adını veririz. Yani, (Çocuk) kelimesi genellik üzere söylenmiş bir sözdür ve genellik üzere bir varlığı ifade eder. Ahmet veya Fatma kelimeleri de özellik üzere söylenmiş birer sözdür ve özellik üzere bir varlığı ifade eder. İşte, (Çocuk) kelimesi (Hak) kelimesine ve varlığına, (Ahmet veya Fatma) da (Halk) kelimesine ve varlığına misâl olabilir.

37 Halkı Hak'ta ve Hak'kı Halkta müşahede etmek demek Hak'kın Halktan ve Halkın da Hak'tan başka bir şey olmadığını bilmek demektir. Vebunu biliş te yokluktan sonra varlık ve toplamdan sonra ayırım makamında olur ve bu suretle de insan en yüksek görüşlü olur.

Yokluktan sonra varlık ve toplamdan sonra ayırım dediğimiz şeylerin her ikisi de farktandır. Bütün çokluğu toplandıktan ve yok ettikten sonra olan ayırım toplamdan sonra olan ayırım-
dır. Ve her şeyi zatta yok ettikten sonra, karar kılınan zat ta, Sultani Ruh ta, bakadır.

Eğer fark olmasa, tecellî olmasa zat bilinmez; ama zat olmasa da fark olamaz. İşte bundan da (Zıtların Mahiyeti) meydana çıkmış olur. Çünkü, iş, zaten esasta ikilik üzredir.

İşte insan bu yokluktan sonra varlık ve toplamdan sonra ayırım ikiliğini kendinde toplamıştır. Çünkü, insan, ruhu bakımından bakada ve vücudu bakımından da hayâldedir, yokluktadır.

Ve bu makam, istikamet makamıdır. Çünkü, insan, artık, Hak'kın da Halkın da ta kendisidir. Bu sebeple artık burada eğrilik olamaz. Eğrilik ancak, mertebelerdedir. Hatta, mertebelerde de eğrilik yoksa da her şeyin kendi doğru yolu (Sırat-ı Müstakim) diğer bir şey için i'tibarî olarak eğri sayılır. Hâlbuki bu makamda şekilleri de ortadan kaldıracağımızdan, velev nisbetlerde de olsa, hiç bir eğrilik tasavvur edilemez.

Madem ki hakikat istikamet üzredir, birdir, doğrudur, eğriliği yoktur, şu hâlde, nisbî fiillerimizde de, hareketlerimizde de bu hakikatı, yani kendi hakikatımızı, aslımızı esas tutarak her şeyde doğru olmağa çalışmalıyız. Çünkü, şüphesizdir ki nisbetlerde yapılan her hangi bir hareket, bir fiil, söylenen bir söz, meydana gelen bir şekilde kaybolmayacağından ve bunlar da ileride ruha birer perde olacağından, dolayısıyla, ruhumuz hakikatı üzere kalamayacağından biz de daimî azaptan kurtulamayacağız demektir. Eğer biz, nisbî işlerimizde de istikamet üzere hareket edersek, vücuttan ayrıldıktan sonra da ruhumuz tertemiz ve aslı üzere, hakikatı üzere kalacaktır ki zaten bakî olan budur ve ebedî zevk te burdadır; yoksa şekiller, vücut yok olucudur. Şu beyit bu noktayı ne güzel açıklamaktadır:

Sanma ey hâce ki senden zer-ü sîm isterler

Yevme lâ yenfeuda kalb-i selâm isterler.

Ahlâkın da esası budur. Bununla beraber; (Hakikat doğru, fakat, Hayat eğridir) demek zorundayız da. Çünkü, hayat, mertebelerdir, mertebeler ise şekillerdir, şekiller ise zatlardır, öyle ise ve dolayısıyla hayat eğridir.

Ve işte bu makama ulaşan insan diğer makamlardaki insanların hepsinden daha bilgilidir, bilginlerin bilginidir.

Dervişlerin ve hocaların dillerinden düşürmedikleri: "Fa'lem ennehû lâ ilâhe illallah!" sözü de: "Bilin ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah, bilicilerin en bilicisidir" anlamındadır.

38 Tâhâ: 5.

39 Kasas: 88.

40 Hûd: 183.

41 Neml: 60.

42 Yani, bütün yüksek mekânlardan yüksek olan (Arş) bile Hak'tan, zat'tan aşağıdadır, onun altındadır. Bütün yüksek mekânlar Allah'ın indinde yok olmuştur ve ancak Allah'ın yüzü bakîdir ve her olan şey, yalnız, onun bir emrinden, bir arzusundan ibarettir.

Arş, üstümüzdeki (Feza)dır; mekânlar da yıldızlardır. Cennet ve cehennem kapıları da işte bu yıldızlardır.

Allah'ın mekânı da (Arş)tan üstündür. Çünkü, Allah (Arş)ı da kaplamıştır. Bu bakımdan her şey onun altındadır. Bundan ötürüdür ki halk, (Allah) dendiği zaman daima göğe bakarlar. Âdem'in cennetten koçulması meselesi de budur. (İnna lillâh ve inna ileyhi râciûn) yani, cesede, yani, kesafete giren, esfele inen ruhun tekrar zatına varması meselesi de budur.

(İlâh)tan maksat şudur: fark âleminde, fark bakımından her cüzün kendi zuhuru, farkı, kendisinin ilâhdır. Fakat, külliyyet bakımından bu tek tek ilâhlar toplanır ve hepsi de toptan bir tek (Allah)'a raci olur ve (Allah) kelimesinde birleşir.

Allah'ın mekânı (Arş)un üstüdür. Zira, Hak Taalâ (Rahman) ismi ile (Rahman'dan maksat bütün faydalardır, yani hayattır. Yağmura da bundan ötürü "Rahmet" denilmiştir. Fark bakımından olan hayata "Rahman" ve öldüken sonra olan hayata da "Rahîm" denilmiştir ki fark ve istiğna birbirinden ayrılmadığı cihle, birbirinin taakubu ve mütemmimi olması hasebiyle "Rahman ve Rahîm" de birbirinden ayrılmaz) Arş'a tecelli edip vücudu nuru ile Arş'ın üzerine, yani bütün yıldızları kaplamıştır.

Vücut nurundan maksat tecellidir, güneştir ki diğer bütün yıldızlar güneşten hasıl olmuştur. Güneş olmasa hiç bir şey görünmez ve hayat ta olamaz.

İşte, nur ile farka gelmesi bakımından bütün çokluk ta bu nurdan, bu güneşten meydana gelmesi keyfiyeti ile, biz, Rahman olan (Allah)a (Arş) üzerinde mekân tahsis ediyoruz ve bu suretle de onun mekânını ispatlıyoruz. Şu kadar ki Allah'a mekân tahsisi, ancak, fark bakımındadır. Bu sebeple kâmil insan hem Allah'a mekân tahsis eder hem de Allah'ı mekândan tenzih eder.

Yaratılış ve meydana geliş hakkında bizim bu söylediklerimizi bugün fizik ilmi de ve fizik nazariyeler de ispatlamaktadır.

43 Kuvvet ve kudret açısından olan yücelik te nisbettendir, fakat, nisbetlerin en son mertebesidir. Nisbet ki mevcudattır, varlıktır ve varlık ki ancak şuur ile algılanabilir. Bu bakımdan da kuvvet ve kudret yüceliği şurudan da münezzehtir, orada şuurun da hükmü yoktur. Çünkü, orada her şey yok olmuştur, ancak Hak'kın yüzü ve lâyezâl olan yüzü, ebedî olan yüzü vardır. Yani, Hak orada zâtı ile mevcuttur, kendi vücudu ile kendi varlığındadır. Zâten, nisbetlerdeki varlık o aslı, o vücudun bir hayâlinde başka bir şey değildir, bu yüzden de hepsi fânidir. Her şey ondan çıktı ve yine ona gidecektir. Çünkü, her şey aslına geri dönüceğidir.

İşte, yine bu sebepten ötürüdür ki (Cebrail) Hz. Muhammed'i ancak (Sidret'ül-Münteha) ya kadar getirdi de ondan sonra Hak'kın huzruna kendi çıkamadı ve yalnız Hz. Muhammed'i saldı. Bu sözlerden anlaşılması gereken şey şudur: Cebrail ki akıldır, akıl ki vücuda göre hüküm eden şuurdur. Sidret'ül-münteha ki varlığın, şuurun nihayetidir ve orada artık şuurun da

hükmü yoktur. Ve Muhammet, ondan sonra, o hiç bir renk ile renklenmiş olmayan hakiki şuurun zâtî olan idrâkî ile Hak'kın zatını idrâk etmiştir.

İşte, Allah'ın da dahil olduğu bu hakikat, bu zattır ki her şey onun bir yüzü ile mevcuttur. Bundan ötürü de Kur'ana uyarak: "Allah her canlının nâsiyesinden tutmuştur ve onu hareket ettirmektedir" diyoruz ve bunu demekle de şunu demek istiyoruz ki maddeyi hareket ettiren kuvvet, yani ruh Allah olduğu gibi madde suretinde zuhur edip hareket eden de yine odur. Bu bakımdan şekillerden ibaret bulunan bütün nisbet te bütün suretleri ile beraber aynı mutlak vücuttur ve her şey nisbet bakımından yok olucu, fakat, Hak, zâtı ile daim ve bakîdir.

44 "Emrin hepsi Allah'a geri döner" sözündeki (Emr) kelimesinden maksat (Zuhur) dur, (Taayyün)dür.

Hak'ta yok olmak, asla varmak demektir. Bunun için de asıldan farka gelmek ve yine farktan asla gitmek demektir. Bu da değişme ve başkalaşma demektir. Değişme ve başkalaşma da, ancak, zıtlar ile kaimdir. Fakat, bu zıtlar da yine aynı şeydir. Biz, zâtı tutarsak ayana, şekillere, hayâle gelmiş oluruz; ayarı, şekilleri, hayâli tutarsak zata varmış oluruz.

Değişme ve başkalaşmada her bir değişiklik te bir perdedir ve Hak'kın yetmiş bin perdeye bürünmüş olduğu sözünün gerçek anlamı da budur. Yetmiş binin ash da yedi'dir ki Kur'andaki (Fâtîha)ya karşılıktır.

Nisbetlerden çıktığında, taayyün etmiş olan, taayyün kaydından sıyrılır ve zat ile zat olur, zatta karar kılar.

45 Biz, her canlıyı harekete getiren ruha, kuvvete (İlâh) diyoruz ki aslında o da mevcut değildir. Ma'nevî saik dediğimiz bu şey, bu ruh, genelliği ile Allah'tır, Allah ta zatta fanî olunca (çünkü Allah'lık mertebesi farktandır) nasıl olur da biz bir de ayrıca (İlâh) kabul edebiliriz? Zira, zattan gayri varlık, vücut yoktur ki ona Allah veya İlâh diyelim. Şu hâlde Sultanî Ruh'un yeri mekânın en son noktasındadır; Hayvanî Ruhun yeri de nebat, hayvan ve ma'denlerdir. Hulâsa, ruhun, bulunduğu yere göre a'lâ veya esfel birer mekâm vardır. Fakat, ruhun tamamı ve kemâlî insanda olduğundan ruhun en üstün mekâmı da insandadır. Ve en nihayet Hak, aynı insandır.

A'lâlık ve esfellik te yine nisbettedir. Her şey birbirine nisbetle a'lâ ve esfeldir ve nisbetler de ancak ve ancak insanla kaim ve daimdir. Çünkü, bütün varlık insan vücudu olmakla her ne varsa insandır, her ne zevk varsa insan zevkidir. Ancak, külliyet ve cüz'iyet bakımından olan fark insan vücudu ile diğer vücutları ayırır. İşte bu açıdan (İnsan = Zât)tır ve diğer varlıklar da insanın hayâlidir. Zâten, varlıkta her şeyden zevk alan yalnız insandır. Çünkü, diğer şeylerin mevcudiyeti insan içindir ve her şey insanın zevkine hizmetçidir.

46 Meryem: 57.

47 Bakara: 30.

48 Yok olucu olan taayyünattır, yani görünüştür; yoksa madde bakîdir. Çünkü, madde, fark noktasıdır, o nurun kesifi ve kesretidir, dolayısıyla aynı nurdur. Ve bütün yüzler, bütün görünüşler, o bir olan, lâyezâl olan yüze geri dönücüdür.

Madem ki bütün yüzler (Esfel ve A'lâ) ancak, zatın yüzü ile yüzlenmektedir, şu hâlde, mertebelerde görülen ulviyet ve süfliyet, ancak, zatın vücudu ile mevcuttur; zat olmasa bunlar olmaz. Fakat, zat, zâtî, i'tibariyle her şeyden münezzehtir. Yani, zata ulviyet te tahsis edilemez. Çünkü, o her şeyden münezzehtir; ona nisbet edilecek fark onda mahv ve müstehtektir. Şu hâlde, ulviyet ve süfliyet, yine, ancak mertebelerdedir ve mertebelerin birbirine nisbeti iledir.

Başka bir deyişle, zat, kendi mertebeleri dahilinde ulvidir ve o mertebe hangi şuur derecesinde ise o derece ulvidir.

Şimdi, insan ki bütün mertebeleri kendinde toplamıştır şu hâlde Hak'kın tam zuhuru insandır ve bu bakımdan insan bütünmertebelerden üstündür. O insan ki zâtında bu ulviyetinin de mahv ve müstehlek olduğunu bilir o insan da kâmil insandır.

Ruhun, zatın ulviyeti, bulunduğu kaba, şekle göredir. Fakat, aslında her kapta, her maddede bulunan ruh aynı ruhtur. Ancak, güzellik ve sevgi şekle göredir. Şekillerin güzel olması ile de ruhun güzel olması mutlak; çünkü, o şekli güzel yapan yine o ruhtur. Bununla beraber güzellik kavramı münakaşaya değer ayrı bir konudur.

Âyette zikir edilen (Aliyyen) sözü de Bektaşî Felsefesinde Hz. Ali dolayısıyla işaret ettiğimiz gibi ulviyettir ki bu ulviyet o ruh i'tibariyle her vücuttur; fakat, dediğimiz gibi derecesine, mevziine göre, maddesine göredir.

Ulviyet denince aklımıza debdebe, saltanat, ihtişam, rahat ve huzur, servet, zevk gibi şeyler gelir. Süfliyet denince de aklımıza fakirlik, dolayısıyla de bütün ıztıraplar gelir. İşte, insan bu iki zıddı kendinde toplamış bulunmaktadır. Denebilir ki insan bu iki zıttan yoğurulmuş bir varlıktır. Zatı açısından insan için ne ulviyet ne de süfliyet söz konusu olamayacağı gibi zatının farkını da bütün mertebeleri ile vücudunda toplamış olması bakımından ulviyet ve süfliyet, yine münakaşa edilebilir ve mevcuttur. Bundan ötürü, insan, bir tarafı Hak'ka bir tarafı da Halka nâzır bir berzahı ve istediği zaman Hak ile Hak ve istediği zaman Halk ile Halk ve istediği zaman da her ikisini cemedip tek bir nazarla hem Hak hem de Halk olur ki bu mertebe kâmil insan mertebesidir, nisbette ve mertebelerde en yüksek makamdır.

Bütün bu sözler anlatmak için olup, bunlar üzerinde iyice düşünmek ve dolayısıyla sonuca varmak, hakikata ulaşmak gerektir.

Sadece bir çok insanlar değil, bir çok âlimler de zan ederler ki akıllı insanın ruhu akıllı ve ahmak insanın ruhu da ahmaktır. Hâlbuki ruh, her insanda ve her maddede aynı ruhtur, dolayısıyla, ruh için ahmaklık veya zekîlik söz konusu olamaz. Ahmak veya akıllı olan, sadece, o ruhun içinde bulunduğu maddenin teşekkülüne göre olacak faaliyet; yani zekîlik ve ahmaklık maddeye dayanır. Madde iyi ise o ruh o maddede akıllı rolünü oynar. Madde bozuk ise o ruh o maddede ahmak rolünü oynar.

İşte, mekân yüceliğini daha ziyade açıklayabilmek için ruhun mütekâmil bir maddede tam hakikata yükselmesi, ulvileşmesi lâzımdır. İşte, bir isim olarak kullandığımız (Ali) den murad ta bu ulviyettir. Bektaşiler, Hz. Ali'nin, bu hususta, yalnız ismini ve cismini ele alırlar ve bu ismin hakikî varlığı ve ma'nası olan o ulviyetten pek çoğunun haberleri yoktur.

49 Kuvvet ve kudret yüceliği de tıpkı mekân yüceliği gibidir ve bu mertebeye varan da (Hilâfet) mertebesine varmış olur.

Halife demek, bir aşın eüz'ü veya o asla bir vekil demektir. İnsanın da (Halife) olması kuvvet ve kudret sahibi olması demektir. Kuvvet ve kudret yüceliğine sahip olmak, bütün mertebeleri toplamak ve vahidiyet üzere bulunmak demektir ki işte insan bütün mertebeleri toplamış ve vahidiyet üzredir ve bundan ötürü de Allah'ın Halifesidir.

Burada şu mesele söz konusudur: madem ki Halife o aşın bir vekildir demek ki o da aynı asıldır. Hâlbuki, asl olan zattır ki (Lâ Taayyün) dür, istiğnâdır. Şu halde, her şeyden müstağni olan bir şey, lâ taayyün olan bir şey, a'yanında nasıl bulunabilir?

Bunu şöylece cevaplandırabiliriz: Bütün fark, a'yan, taayyün, o müstağni olan zatın bir (Arzu)sundan ibarettir ve kesafet ve letafet dolayısıyla (ki her ikisi de aynı şeydir) bütün bu çok-

luk âlemini meydana getirmiştir. Vakıa biz her şeyde Allah (Beraber)dir diyoruz, fakat, bu beraberlik fark bakımından olan nurdur, hararettir ki kuvvettir ve bütün maddelerde beraber olan, onları harekete getiren hararet dediğimiz kuvvet te, ancak, zatın arzusundan hasıl olmuştur, yoksa, zat değildir. Bu bakımdan zat kendini a'ynada seyr ediyor demektir. A'ynada görünen onun gölgesi, onun haylidir, arzusudur; kendisi değildir.

Ve a'ynada gördüğümüz de şekiller ve suretler olup, bunlar da mertebeleri doğurduğundan ve mertebeler de nisbette esfeli ve a'layı iycad ettiğinden, esfel ve a'ladan da maksat zevk olduğundan demek ki zatın a'yana gelmek arzusunun (Kendini görmek ve sevmek) olduğu âşikâr olur.

Bütün bu mertebeleri de insan toplamış bulunduğundan, zatın gerek kendisi ve gerek arzusu ve gerekse bu arzudan hasıl olmuş bütün mertebeler ve makamlar ve en nihayet, zevk te sevgi de insandadır. İşte bundan ötürü de insan, kuvvet ve kudret yüceliğine sahiptir, dolayısıyla de Allah'ın Halifesidir, Allah'tır.

Bu noktada da yine önemle işaret edelim ki kuvvet ve kudret yüceliğine sahip olmak ancak ve ancak kâmil insana mahsustur. Bu mertebeyi kazanabilmek için de bütün toplam mertebesini, dolayısıyla vahidiyet mertebesini ve dolayısıyla kemâl mertebesini elde etmek gereklidir. İşte bu kemâl mertebesi de zatın farka gelmesi mertebesidir ki Hilâfettir ve (Halife) de ancak kâmil insandır. Şu kadar ki bu mertebe, insan için, fark i'tibarıyla olup, sonradan kazanılmıştır, yani zatî değildir. Çünkü, zat, her şeyden münezze ve müstağnidir. Fark ta onun bir arzusundan ibarettir.

50 Vücut birdir ve bir olan vücutta zuhur olmaz. Zuhur, ancak, sâbit aylar bakımından o bir olan varlığın çeşitli suretlerle olan seyri dolayısıyledir. Zuhur da görünüşten ibarettir.

Zuhur olabilmesi için de isimler lâzımdır. Her şey, isim bakımından varlığını muhafaza ediyorsa da o ismin müsemması her an değişmektedir ve bütün bu değişmeler de (Şe'niyet) kelimesinde toplanır. Şe'niyet, her an bin renge girmektedir. "O her gün yeni bir şe'niyet üzredir" âyetinin gerçek anlamı budur. Ancak, bu değişme, sâbit aylar dahilinde olup o sâbit ayları kendinde toplamış olan tek vücutta bu olamaz.

İşte, bu zuhura da (Âlem) denir. Âlemler çok ise de hakikatta hepsi bir âlemdir. Âlemler söz konusu olunca, dolayısıyla, bâtnlar da söz konusu olur. Bu bakımdan da her âlemin bir bâtım, yani içi vardır.

Bâtnlar, kendi zuhurlarına nisbetledir. Çeşitli şekilleri meydana getirenlere bâtnlar ve görünen şekillere de zuhur diyoruz. Hâlbuki bâtın birdir, fakat, maddî çokluk bâtını çeşitli kısımlara ayırır ve bu ayrıntıdan dolayı da biz de onlara bâtnlar deriz.

Bâtnlar olmasa zuhuru ve zuhur olmasa bâtnları bilemeyiz. Bunlarladır ki varlık olur, yokluk olur, fark olur. Zuhuru ve bâtnları yapan da maddî görünüşlerdir, yani parçalanmalar- dır ki bunlar ayırıcı hatlardır.

Ârif olan zühire bakınca bâtını, bâtına bakınca da zâhiri görür. Fakat, esas bâtındır. Zira, zuhur, ancak, bâtının zuhurudur. İşte zühir ile bâtın arasındaki bütün ayırıcı ve birleştirici hatları kâmil insan kendinde toplamış olduğundan (zira kâmil insan âlemin zübdesidir) kâmil insan hem zühire hem bâtına berzehtir, yani her ikisini de kendinde toplamıştır. Ve işte bundan ötürüdür ki kâmil insandır.

51 Cemil kitap, bütün kâinat demektir. Cemil, cemâlden gelir. Cemâl ise sırf zevk, sırf sevgidir. Onda şer' yani nefret, zıtlar yoktur.

İşte, zât, kendi deryasında, kendi varlığında iken sırf zevk, sırf sevgi idi ve (Umm'ul-Kitab) veya (Levh-i Mahfuz) idi. Vakta ki farka geldi o zaman Beyana Gelmiş Kitab (Kitab'ul-Mübîn) oldu, Nasıl ki bir tohum bütün bir ağacı ve onun görünüşünü, yani dallarını, yapraklarını, çiçeklerini, meyvalarını kendinde toplamış bulunmaktadır. İşte o tohum (Cemil Kitab) tır, daha tafsile, mertebelere inmemiştir. Ne zaman ki o tohum açar ve ağaç olur o zaman (Beyan Edilmiş Kitab) olur. Ve farka geldiğinden, mertebelere tenezzül ettiğinden dolayı da zıtları da olur ki ondan da şer çıkar. Halbuki şer yoktur, o kendinin hayalidir.

İşte, bütün kâinat bir kitaptır. O kâinatı okumak ve nisbî kanunları yerli yerinde bulmak ve idrâk etmek ve ondan sonra da asl olan zâta, Hak'ka, yani o her şeyden müstağnî sırf zevk olan, sırf zevği olan varlığa varmak gerekir.

Kâinat bir kitaptır ki isimlerle okunur. Meselâ, gül dediğimizde hatırıma güzel koku gelir. İşte, isimlerden müsemmayı okumak nasıl mümkün ise, kâinat denen kitaptan da (Vahdet) kelimesini okuyup anlamak öylece mümkündür.

İşte, bir tohumun ağaç olması Beyan Edilmiş Kitaptır. Sonra tekrar tohuma inkilâb etmesi Beyana Gelmemiş Kitab olması, yani bâtn olması demektir.

52 Hak'kın kendi nefesine ilmi, farkı bakımından, zuhuru bakımından olan ilimdir ki bunu şu kudsi hadis pek veciz bir şekilde ifade eder: "Eğer sen, sen olmasaydın, ben felekleri yaratmazdım".

Zâten, âlemler, varlık dediğimiz şey, yıldızlardan ibarettir. Bütün yıldızları da insan kendinde toplamıştır. Çocuğun ana rahminde teşekkülüne dokuz yıldızın etkisi sebep olmaktadır ve çocuk denen varlık şu dokuz yıldızdan başka bir şey değildir.

Ve yine, insan yeri besler ve yer de insanı besler. Çünkü, insanın varlığı diğer varlıklardan başka bir şey değildir. İnsan, insan suretinde bulunmakla, bütün kâinatı kendinde toplamış olması bakımından, kâh Beyana Gelmemiş Kitap, yani Levh-i Mahfuz, yani zât olur ve kâh devrana girmekle Beyana Gelmiş Kitab, yani tafsil, çokluk olur. Demek ki gerçekte âlem yok, insan vardır. Demek ki zât dediğimiz ve Ümm-ül-Kitab olarak Cemil ünvanı ile adlandırdığımız büyük kitab, zât, kâmil insandan başka değil imiş ve âlemler de onun farka gelişi, Beyana Gelmiş Kitabı imiş.

Âlemleri beş duyumuzla idrâk ediyoruz. İşte, âlemleri açıkladığımız bu beş dış duyuya da (Beş Sır) diyoruz. Bunlardan başka insanda içe ait beş sır daha vardır. Sonra, her zaman (Ayna) diye sözünü ettiğimiz şey de yine bu beş dış duyumuzdur. Fakat, bu beş hissi duyan ruh ta insanda olduğundan ve ruh ta bir tek olduğundan bu beş sır bir tek sırı irca edilmiş olur ki o da ruhtur ve o da ancak insandadır.

Ruh, insanın zâta râci' olan tarafıdır ki ruh daha sonra gittikçe soğuyarak kesafete gelir ve çokluğu meydana getirir. Nasıl ki fennî alanda da şekillerin, kesafetlerin hep soğukluğun etkisi ile olduğu görülmektedir. Meselâ, bir su buharı soğuduğu içindir ki yağmur olur, kar olur, buz olur ve türlü türlü şekiller alır.

53 Kuvve görünmeyen şey, yani bâtn olan şey demektir. Bu kuvve görününce madde olur. Şu halde görünmeyen şey görünen şeyden, kuvve maddeden başka bir şey değildir. Yani binbir suretle devr eden varlık hep bir varlıktır ve bir suretten diğer bir surete geçmek te tahavvül ve istihaleden başka bir şey değildir. Tahavvül ve istihale için elzem olan zıtlar da yine o vücut, o varlık olduğundan kuvvet te odur madde de odur, müstağnî de o, fark ta odur. Bu suretle de (Câzibe Kanunu) da kendiliğinden suya süşer. Çünkü, cezb için iki ayrı şey olması lâzımdır. Hal-

buki vücut bir vücuttur ve bir vücudun kendi kendini cezbi nasıl mümkün olur? Şu halde câzibe kanunu o bir olan vücudun dışı ait görünüşlerine nisbetle olan bir ifadeden başka bir şey değildir.

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılır ki özet ve tafsil aynı bir tek şeyden ibarettir. Bunların ikisini de bir anda görmek mümkündür. Çünkü, bunlar, zâten, ayrı ayrı şeyler değildir. Nasıl ki bir ağacın yaprakları, dalları, çiçekleri, o ağacın bütünlüğüne nisbetle birer parçadır ve bu parçalara ait bilgiler de kendi mertebelerinde birer parça bilgidir, fakat, ağacın bütününe ait bilgi de bu parça bilgilerden başka bir bilgi değildir, bu parçaların genelliği ile olan idrâki bilgisidir.

54 Zât farka gelip çeşitli şekiller gösteriyor, yani zuhur ediyor, taayyün ediyor ve bu taayyünden dolayı da Hak kendini görüyor ve bu görüştten dolayı da kendini biliyor ve bilişinden dolayı da kendini görüyor ve bu böylece devam ediyor.

Biliyoruz ki ma'lum olmasa ilim olmaz ve ilim olmasa ma'lum olmaz. Bir insanda bilgi arttıkça görüşü de artar ve görüşü arttıkça da bilgisi artar ve bu iki şey birbirinden ayrılmaz, birbirine aynadır.

İşte bunun gibi, kâmil insanın kendi nefesine ilmi de onun için aynadır. Kâmil insan bilir ki bütün âlem onun tafsilidir ve binaenaleyh kendisidir. Her nereye ve neye baksa onda kendini görür ve bilir. Bilinen bir şey de görülür, taayyün eder.

Kısaca, kâmil insan odur ki her şeyde kendini ve kendini herşeyde görür ve nihayet bu görüş ve biliştten de maksut olan sevgiye, zevke kavuşur. Zâten şekillerin çeşitliliği de bu sevgi içindir. Gaybî şöyle der:

Bu âlem bir ağaçtır	Meyvası olmuş Âdem
Matlub olan meyvadır	Sanma ki ağaç ola.

Matlub olan insandır. Çünkü, tohum insandır. Âlem çokluktan ibarettir ve çokluk ta yine tohuma inkilâba mecburdur.

55 Hak'kın zâtı, fark bakımından bütün mertebeleri ve makamları ile, bütün özeti ve tafsilatı ile kâmil insanda zahirdir, Hak kâmil insandır. Yani, kâmil insan demek, Hak'kın tam zuhuru demektir ve zâtın bilgisinden ibarettir. Şu hâlde, esasta, kâmil insan da yoktur. Kâmil insan, zâtın bilinmesi için bir görünüşten ibarettir. Zira kâmil insanda özet olan şey ilmi tafsilidir.

Kâmil insan Hak'kın zâtına tam bir ayna olunca Hak kendini kendinde seyr ediyor demektir. Bütün görünüşler külliye, icmali, tecellisi üzerine, kâmil insanda zahirdir. Zâtın tecellisi kâmil insandır. Çünkü âlemler onun vücudu olduğundan bütün tecelli insana raci'dir.

Hak'kın zâtının yegâne yüzü kâmil insandır, "her şey yok olucudur ancak Allah'ın yüzü bâkîdir" âyeti de bunu tasdik etmektedir. Bütün yüzler fanî ve yalnız bir yüz bâkîdir demek, zâtın bütün kemali ile mütecellî olduğu kâmil insan bâkîdir demektir. Fakat, bu da farkta bir an için bir biliştten ibarettir.

Kâmil insanın ilmi de Hak'kın ilmüne aynadır. Yani kâmil insanın nefisini bilmesi Hak'kın bilinmesi demektir ki kâmil insan aynı Hak'tır ve bu suretle de Hak kendi ilmi ile de kâmil insana ayna ve onda zâhirdir. Şu halde Hak ve kâmil insan aynı bir şeydir. Yalnız maddî vücut fanî olmakla bu birlikten o hariçtir.

Kısaca, kâmil insan da ancak zâtın bir arzusu dolayısıyla vardır, mevcuttur. Gerçekte var olan ise o her şeyden müstağnî olan zattır.

56 Her şeyin zatta küllî ve icmalî vech üzere bulunması, bütün eşyanın bir yüz üzere bulunması demektir ki bu da fark noktasıdır, a'yan-ı sâbitedir.

Burada şu noktaya da işaret edelim ki farkın çeşitli yüzü olduğu hâlde, fark, genel olarak tek bir yüz sayılır. Çünkü, ayrı ayrı tetkik ve nazarda her şey, bütün eşyanın yüzleri, mevcudiyeti başka başkadır. Fakat, o başkahlık cüzler arasında olup aslında her yüz o tek olan zatın yüzüdür. Ondan başka bir varlık yoktur ki onun yüzü de başka olsun. Madem ki bütün varlık zatın farka gelişi, yani bir arzudur bu arzunun doğurduğu bütün şekiller ve yüzler onun şekli ve yüzüdür ve genelliği bakımından bir tek yüzüdür.

Hak'ın zâtı ki kâmil insandır, şu hâlde bütün yüzler insanda münderiç olmak üzere kâmil insan külliyet ve icmâl üzedir. Evvelce unsurlar mevcut olmadan insanın sureti latif surette mevcut idi. Fakat, (El-Musavvir) ismi ile unsurlar ve âlemler olduktan sonra bütün âlemlerin ve zamanların iştiraki ile latif olduğu zamandaki suretini bu sefer maddede gösterdi ki o suret insan suretidir. Nasıl ki ilkten tohum vardı ve ağaç yoktu, fakat, sonra unsurların iştiraki ile tohum ağaç oldu, meyva yaptı ve nihayet yine kendi aşmı, yani tohumunu yaptı.

İşte, bu bakımdan cansızlar, nebatlar ve hayvanlar diye adlandırdığımız (Mevalid-i Selâse) varlıkların hepsi insandır, insanda münderiçtir. Âlemler, insanın tafsilî, yani bir tohumun ağacı ve insan da ağacın tekrar tohumda toplanması gibidir. Bu bakımdan her iki yönden yapılan nazara da birdir. Âlemler, insan; insan da âlemlerdir. Fakat, esas, yani tohum insandır. Âlemler, ancak, insan denen bu esasın teferruatı, vücududur. Çünkü, ruh insandadır. İşte, bundan dolayı eşya, küllî ve icmalî vech üzere insanda toplanmıştır. Ya da insan tafsil vechi üzere bütün âlemlerdir. Kısaca, herşey, varlık, yalnız ve yalnız insandan ibarettir.

57 Bakara: 253; İbrahim: 27.

Külliyeti cüzler teşkil eder ve kül yine aynı cüzlerdir. Sultanî veya küllî izafî cüz'î ruh dediğimizi de cüz'î dediğimiz de hep aynı şeydir. Zaten, izafî kelimesinin hayvanî ruha izafetle olduğunu yukarıda söylemiştik. Hayvanî ruh ki cüzdür, sultanî ruhla aynı şeydir. Dört unsur da sıra ile takip edildiğinde nihayet taşta toprağa yani maddeye geliriz ki aslı ruh olduğundan, bu bakımdan, ruhun aynı madde olduğu da ispat edilmiş olur.

Ruh, basit bir cüz anlamıdır, yani asl anlamıdır. Madde, yine onun bir çok cüzlerle şekil göstermesidir ki bütün şekilleri ve suretleri yapan da letafet ve kesafettir.

Basit olan, asl üzere olan cüze ruh veya tahteşuur diyeriz. Şuur da bir çok cüzlerin bir araya gelmesidir ki maddedir, görünüşdür, kesafettir. Ve zatan şuur, şürden, vezn ve kafiyyeden, yani ahenkten gelir. Ahenk ise bir çok cüzler arasında olabilecek bir şeydir. Şuur ki tahteşuurun sıfatıdır, işte kesafet te madde de o bir cüzün, yani ruhun bir çok cüzlere ittisali ile sıfatlanması, görünmesidir. İnsan da bütün cüzleri kendinde toplayan bir küldür. Bütün cüzler insan olunca, insanda mevcut olunca her şeyin de insan tarafından bilinmesi gerekir. Çünkü insan külliyeti ve cüzlüğü üzere bilinmektedir. Bilinen insan olunca âlem de o olur ve nihayet ilim de odur. İşte, varlığı ifade eden teslis te insanda böylece tecelli etmiş olur. Bu suretle de eşyanın mertebeler bakımından, insanın da külliyeti bakımından nasıl Allah olduğu ilmen de fennen de ortaya çıkmış olur. Ve yine, bu suretle maddenin nasıl kuvve halinde maddeyi câmi olduğu da tahakkuk eder. Ve nihayet insan, gerek şuur gerek tahteşuur ile yegâne varlık, yegâne Hak, yegâne mevcudiyet değil midir?

58 İnsan bütün cüzleri kendinde toplamış olduğundan ötürü ilk akıl da insandır. Görülmez mi ki insan bütün hayvanlardan fazla idrak sahibidir, hepsinin nisbî bilgisinin bütünü insan kendinde toplamıştır. Bu suretle insan her şeyi kaplamıştır ve bundan ötürü de ilk akıldır, ceberuttur. İnsan ceberut âleminde sözünün gerçeği de budur. Şuurun ruhtan bin yıl sonra halk olması sözü de ilk farktan itibaren insan şekli meydana gelinceye kadar geçen zamana izafetle söylenen bir sözdür. Ve nihayet şuur bulunduğu maddeye göre teşekkül eder. Çünkü, kendi

aynı o maddedir, o madde de odur. Yalnız maddenin çokluğu işe yaramaz. O maddelerden hulâsa çıkarmak söz konusudur ki buna da en ziyade muvaffak olan şüphe yok ki insandır ve tabiidir ki her insan da ayrı ayrıdır.

Şuuru fazla veya eksik yapan ihtisas keyfiyetidir. Bu da beş duyu ile insanda tecelli eder. Madde mevcudiyeti i'tibarında ve derecesinde aynı şuur olmakla, madde kuvve halinde şuuru câmidir sözünün anlamı da budur.

59 Faaliyet bakımından şuur, fikir mevcuttur. Fakat, vücut bakımından şuurun, fikrin vücudu yoktur, var olan tahteşşuurdur. Ve nihayet şuur, cüzlerde geçirilen tecrübeler ile misâl âlemi ve melekût âlemi dediğimiz dimağımızdaki akli melekelerimizden meydana gelmiştir. Bu suretle her cüzde bir şuur vardır. Fakat, cüzler birer hayâl olmakla onların şuuruları da hayâldir, bir anlıktır.

60 İrade, fiiller ve hissiyat her cüzde o cüzün cüzlüğü miktarı münderiçtir. O cüzün şuuru da fiilleri ve hissiyatı kadardır. Maddî olan dimağın câzibe derecesi nisbetinde aklı vardır, şuuru vardır ve bundan mütehasıl da fiilleri vardır.

Hafıza, şuur şu veya bu o nurun, o vücudun bir görüşüdür. Nasıl ki fotoğraf camî görüldüğü şeyleri hassasına binaen zapt ediyorsa işte bunun gibi dimağımız da kendinde mevcut olan sinir kalcıkları ve yumuşak dimağ ve adese makamında olan gözler vasıtasıyla her şeyi zapt ediyor ve ondan sonra da sırasıyla ihtisası, intikali ve intibai yapıyor. İşte bütün bunlar o maddenin kendi mevcudiyeti eseridir.

Ruhun her şeyi kaplamış olması da hulûl suretiyle olmayıp o maddenin kendi mevcudiyeti ile kendi eserini kaplamış olmasıdır. Bir madde veya cüzün mevcudiyeti de girdiği şekle göre olacağından onun şuuru ve bilgisi de girdiği şekle göre olur. Bektaşî nefeslerindeki (yağmur oldum.. bulut oldum...) gibi sözlerde anlaşılması gereken şey de her şeyden önce bu şuur meselesidir. Bu suretle nefis ve nefsin emmare, levvame, mutmainne v.s. sıfatları da bulunduğu cüziyete göre teşekkül eden o cüzün sıfatlarından başka bir şey değildir. Madem ki her madde değişiyor, yine o maddeden tahassul eden ve kendi kuvvet ve câzibesi olan o maddeye ait şuurun da o maddenin, o şeklin değişip başkalaşmalarına göre değişip başkalaşması da zorunludur. Çünkü her şey kendidir, kendinden hasıldır ve şekiller de birer suretle görünüşü eseridirler.

61 Bütün insanlar, maddelerinin ekmeiyeti, âlemin özeti olmaları dolayısıyla madde bakımından kâmil insandırlar. Fakat, bunun bilgisini elde etmedikleri müddetçe tam kemâl sahibi olamazlar. Ne zaman ki kâmil olduklarının bilgisine ulaşırlar, işte ancak o zaman hem maddece hem de ma'naca kâmil olurlar. Yani bilgi olmaksızın kemâl olamaz. Kemalin ne olduğunu bilebilmek te mâsivayı, yani kâinatı bilebilmekle mümkündür. Bilen nur olduğu gibi bilgi de ve bilgiye vasıta olan madde de yine aynı nurdur. Fakat, kâinatın, maddenin ne olduğunu bilmeden maddeye bulaşmak cehalete bulaşmak demektir. Hakikatı bilen için madde ve maddenin bulaşıklığı da ortadan kalkar. Çünkü hiç bir şeyin vücudu yoktur ki insan onunla kayıtlanmış olsun. Her şey, sırf bir görünüşten ibarettir. Her şey, aslının bir örneği olmakla onu gösterir ve her şey, isteyerek istemeyerek, o asla doğru gitmekte ve bu suretle de devran dediğimiz şey meydana gelmektedir.

Mertebelerde hem ârif hem câhil vardır ve bu fark ve nisbet ezeli ve ebedidir. Çünkü, varlık, âlem, ceberuttandır, ceberut ise ezelen ve ebeden ölümsüzdür. Ve zâten, hayâl ve misâl âlemi ceberutun, ister ma'nada kalsın ister şuhuda çıksın, varlığından, şekil ve suretlerinden, değişme ve başkalaşmalarından başka bir şey değildir ve bütün bu seyranlarda ruh beraberdir. Çünkü seyranı yapan madde de odur seyranı yaptırın kuvvet te odur.

62 Nur: 35.

Ayette ispat ediliyor ki Allah arzın ve semaların nurudur. Allah, zaten nurdur, fakat, arz ve sema, yani letafet suretinde görünüyor. Ve âyetin sonu olan (dürriyyün kevkebün) deki gibi nasıl inci kabuktan çıkıyor ama o kabuğu yapan yine inci oluyorsa, yani inciyi yapan ve koruyan yine aynı inci, incinin kendisi oluyorsa ve yani zarf ta mazruf ta aynı şey ise, işte, kesif te lâtif te aynı şeydir, şekil gösteren de o şekilde görünen de aynı şeydir.

İzafi küllî ruh külliyeti bakımından lâşuurdur, fakat, letafet ve kesafete girince ve letafet ve kesafet yüzünden şekiller yapınca her yaptığı şekil nisbetinde şuur peyda ediyor. Meselâ, insan âlemlerin özüdür bu sebeple de insan şuru bütün şuurlardan üstündür ve insanın idraki de her şeyi kaplamış olduğu haysiyetle başka yaratıkların idraklerinden üstündür. Fakat, bununla beraber insan da nihayet maddelerin nisbetine göre idrâk eder ve daha ileri gidemez.

Her hayvanın, her zerrenin şuru, idrâki, kendi mevcudiyeti nisbetindedir. Fakat, hakikat odur ki her şey insandır. Bütün nisbetler insanın mertebelerinden başka bir şey değildir. Şu halde gören, duyan, yürüyen, düşünen, düşündüren, ilim, âlim ve ma'lum hepsi insandır ve bir anda bütün bunları algılayan insandır. Çünkü, insan Hak'tır. İnsan Hak olunca bütün hareketleriyle, fiilleriyle, farkı ile ve tenzihi ile, varlığı ve yokluğu ile her şey insandır; her hareket insanın hareketidir, her şekil insanın şeklidir velhasıl bütün bu varlık insandır ve varlığı ile varlığında yok olan her şeyden münezzehe olan zât-ı kibriya da insandır.

63 Unsurların geldiği yeri sırasıyla düşünürsek nihayet nura, küllî ruha varırız. Ruhun ne olduğunu defalarca söyledik. Unsurlar ise şekiller yapan varlıklardır. Şekiller ki birer harftir. Harfler ki bir noktadan çıkmışlardır ve her bir harf birbirinin hem zarfı hem de mazrufudur. Ve nihayet hepsi bir noktada toplanır ki o noktaya da küllî ruh diyebiliriz. Bütün harflerin küllî ruhta toplanması dolayısıyla unsurlar da küllî ruhta dahildirler diyoruz. Fakat, bu dahil olma keyfiyeti, yukarıda da açıkladığımız gibi, bizatihîdir, yoksa aksi halde dehalet için bir mekân tahsis etmek gerekir ki bunu yapamayız. Çünkü ruh mekândan ve zamandan münezzehtir. Mekân ve zaman, ancak, harflerin, yani şekillerin birbirine olan nisbetleridir ki şuuridir, yani varlık nisbetleridir. Ruh ki tahtesşuurdandır, görünmez ve tutulmaz. Bundan ötürü de ne mekânı ne de zamanı vardır. Ve nihayet her şey zıddı ile bilinebileceği için ve zıtların da vücutları olmayıp hakikî varlığın bir bölgesi bir hayali oldukları için görünen yine aynı ruhtur. Fakat, bu görünme ancak letafet ve kesafet ile meydana geliyor. Biliyoruz ki her şey ikilikle gider: nur ve zulmet, hayır ve şer... gibi. İşte teateşşuurun da, ruhun da görünüşü, varlığı kesafet yoluyla ve nisbetlerledir.

Biliyoruz ki her şey küllî ruhta meknuz ve menkuştur. Bunun böyle olduğunu görmek istersek küllî ruha uruc etmeliyiz. Uruc etmek demek, şekillere hakikî bir gözle nazar etmek, şeklin, varlığın hüviyetine nufuz etmek demektir. Çünkü, şuhud âlemi misâl âlemindedir. misâl âlemi ceberut âlemindedir, şu halde şuhud âlemi aynı ruh âlemindedir demektir. Ruh kendini suretleriyle, şekilleriyle şuhud âleminde görmekte ve sevmektedir. Ancak, madde suretinde görünen şekiller ve nihayet şekilleri yapan madde fânîdir, hayâldir. Onun için varlık, daimî olan zât varlığıdır, nur varlığıdır, ruhtur. Kesafet, yani zıddı, o ruhu, o nuru bilmek ve sevmek için bir vasıttan başka bir şey değildir. Bizim için yok olan ve (Adem) dediğimiz şey de vardır ve zât deryasıdır. Biz onu göremediğimiz için (Adem) diyoruz ve yoklukla tefsir ediyoruz.

64 Bundan önce, insanın ruh bakımından ampula benzetmiştik. İnsan, ceset bakımından da ampula veya kandile benzer. İnsanın vücudunda yanan (36) derecelik daimî bir hararet vardır. Bu harareti sağlayan yiyecekler ve içecekler de bu kandilin mumunu veya gazını te'min ederler, yani bu vazifeyi görürler. İnsan vücudundaki bu alev, hayvanî ruhtur ve maddenin latifi-

dir. Vücuda giren maddeler yanma ile kana tahvil ve ondan da hararete, hayvanî ruha inkılâb ederler. Bütün hayvanların vücutları hep maddeden veya maddenin letafet ve kesafet suretlerinde görünen iki şekilden müteşekkildir ve bu bakımdan insan bir fabrika olup âlemlerdeki bütün zerreler bu fabrikadan geçer, seyrini insanda yapar. Her şey madem ki tekâmüle doğru gidiyor mutlaka insan vücuduna girecektir ve tekâmül edecektir. İnsan vücudunun da ekmeleliyeti bu suretledir.

İşte, her şey insandan geçer ve (12) kapıya sahip olan insan (7) kapıdan ahr ve (5) kapıdan verir.

Vücuttaki mesâmat ta havanın ve hava ile birlikte milyarlarla küçük zerrelerin insana girmesine ve çıkmasına ayrı birer sebe teşkil eder.

65 Birçok kere ruhun cesetten iki mertebe önce olduğuna veya bin yıl önce yaratıldığına işaret ettik. Bunun gerçek anlamı şudur ki: ceset yine aynı ruhtur ve aynı ruhun misâl âlemi vasıtasıyla temessülünden, görünüşünden başka bir şey değildir. Bu sebeple de ruh, cesetten sonra hasıl olma bir şey değildir. Biliyoruz ki her şey teslis ile meydana gelir ve işaret ettiğimiz üç âlem, aynı âlemdir. Bunları ayrı ayrı söylememiz anlatmak içindir. Temessül keyfiyetine misâl âlemi denir. Bu âlemden önce olan ceberut ve lâhut âlemleri de ruhun iki mertebesini teşkil ederler ve lâhut âlemi hareketsiz olan âlemdir. Aslında, ceset te aynı ruh olunca, cesetle ruh arasında hiç bir suretle zaman ve mekân olamaz.

Bütün cesetler, suretler, ruhun bir görünüşünden ibarettir ve bir andır. Rüyada gördüklerimiz gibidir ki vücudu yoktur. Yalnız, uyanık iken gördüklerimiz, beş duyu vasıtasıyla olup bu beş duyu olmadan hiç bir şeyin idrâki mümkün değildir. Madem ki mümkün değildir, şu halde şekillerin ve suretlerin vücudu yoktur, var olan sadece insandır. Bu keyfiyet hem beş duyu bakımından hem de ma'na ve maddece de böyledir. Şu halde varlık, vücut, yalnız insan vücududur. Yani âlemler, insan vücudundan başka değildir. İnsan da şekli bakımından yoklukta olduğundan, bir bakıma, ne âlemler ne de insan mevcuttur, sadece, külli izafi ruh mevcuttur ve her an kendi varlığı, kendi zâtı üzere bulunmaktadır. Ve madem ki asl olan odur, cesetten sonra hâdis olmasına imkân yoktur. Ruh asıldır, zattır, varlıktır.

66- Secde: 9. 67 - İsrâ: 85.

Anlatılması güç olan meselelerden biri de Allah'ın Âdem'e ruh nefh etmesi keyfiyetidir. Câhiller, cesedi ayrı bir şey gibi kabul edip ruhu ona idhâl etmeğe kalkarlar. Halbuki ceset aynı ruhtan ibarettir, ceset ruhtan olmuştur. İşte cesedin ruhtan bu oluşumu ruhun nefh oluşu demektir, daha açık bir deyişle, ceset parça ruh ise bütün, kül olmakla bütün olan Allah'tan cesede yani cüze ruh nefh oldu demektir. Ruhun Rabbin emri olması meselesi de şudur: emr, olması gereken şeydir. Rabbin emri ruh olunca (Kün) emri misali hatıra gelir ki zâtın a'yana gelmesi demektir. A'yana gelmek te madde iledir. Şu halde bu anlattığımız suretle de yine ruh nefh edilmiş olur. İşte ruh nefh etme keyfiyetinin gerçeği odur, yoksa, hocaların sandıkları gibi değildir.

Ruh, bütün haşmetiyle insan dimağında mevcut olup şuuru da orada yapmaktadır. Çünkü şuur kâinatın düzenidir. O beyin ki bütün âlemleri madde bakımından kendinde toplamıştır, şu halde, şuur da ancak o yerde hasıl olabilir. Gerçekte bir taşın bile kendine göre ruhundan, şuurundan söz edilebilirse de o artık yok derecesindedir. Çünkü taşı hareket ettirmek için muhakkak başka bir kuvvetin, bir maddenin vasıta olması gerekir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, varlık ancak insandır, eşyanın vücudu yoktur, mısdağınca da bütün eşya insan olunca ve insan da bütün eşyaya şamil olunca şu halde şuur insandadır ve dolayısıyla mertebelere göre de her eşyada mevcuttur. İşte Hz. İsa'nın ölüyü diriltmesi keyfi-

yeti de bu suretle açıklanabilir. Ölünün ruhu ve maddesi İsa'nın ruhu ve maddesinin ayıdır. Bu sebeble İsa, tam bir arzu içinde kendi ruhunu ölünün cesedi ile ittisâlde bulundurabilir ve yüzde yüz olan diriltme arzusu ile de ölüyü bir an için diriltebilir.

68 Yine tekrar edelim ki ruh keyfiyeti madde ile ilgilidir ve çünkü madde, aynı ruhun keşifleşmiştir. Ve bu ruhun mertebeleri olan küllî akıl, küllî nefis ve bunun gibi diğer mertebelerin hepsi de insanda zuhur eder. İnsanda zuhur etmesi de bilgi bakımındandır. Çünkü insan bu bilgiyi elde etmek için gereken bütün kuvvetleri kendinde toplamıştır. Bu kuvvetler her ne kadar her insanda başka başka olmakla beraber, genel olarak, insan âlemin özeti olduğundan her şeyden bir nebze insanda mevcuttur. Bundan ötürüdür ki insanın her şeye akıl erdirmesi lâzımdır ve yine bunadan ötürüdür ki insan tabiatın üstünde bir kuvvet kaynağıdır. Her saniye milyonlarla yıldızdan milyarlarla hayat ve kuvvet taşıyan zerreciler insan vücuduna girmektedir. İşte bütün bunlar insan için birer kuvvet kaynağıdır ve insan kendisinde bulunan bu zerreciler ve kuvvetler mikdarında ve derecesinde düşünebilir, tefekkür edebilir ve yeni yeni şeyler icad ve ihtira edebilir. Fakat, muhakkak olan bir şey varsa o da insanın düşündüğü ve yaptığı şeyin kendisinde mevcut olduğudur, yani insanın yaptığı şey, kendisinde olan şeydir, istediği şey, kendisinde olan şeydir. Hatta sevgi bile böyledir. Sevgiyi yaratan insandaki (Meni)dir. O menidir ki karşındaki adı bir kadim âfet-i yekta gösterir. Yine o meninin yokluğudur ki hesnâ müstesnâ bir kadim cansız bir tahta parçası gibi gösterir. İşte maddî ve ma'nevî her şey böyledir. Ma'nevîden maksadımız görünmeyendir, henüz meydana çıkmayıdır; maddîden maksadımız da görünen şeydir.

İnsanın mutlak vücut olduğu meselesine gelince biliyoruz ki vücuttan maksat, zaten, insandır; diğer cüzler hep o vücudun varlığı içindir ve onların nisbî varlıkları da o insan vücudu ile vardır.

Vücut mevcut olunca, mevcudiyetin en muazzam cilâh aynası da ancak ve ancak insandır. İnsan o aynadır ki vücut kendini tamamiyle onda görür. Gerçi diğer mertebeler de kendi vücududur ve o vücut o mertebelerde de kendini görür fakat, ancak o mertebe derecesinde görür. Meselâ, bir Arslan kendi mertebesinde yalnız Arslandır, başka bir şey olamaz. Bir Maymun da kendi mertebesinde yalnız Maymundur, başka bir şey olamaz. Fakat, insan her şeydir. İnsanın kendi vücudu yoktur. Onun vücudu mutlak vücuttur. İnsan a'yân-ı sâbitedir, hiç bir şeyle kayıtlı değildir. İnsanın organları o a'yân-ı sâbite dahilinde ve yine o a'yân-ı sâbitenin mertebeleridir ki yekdiğerine nisbetle birer varlıktır ve birer isimle anılır, birer gayrillikle şuhuda gelir.

İnsan, kendi vücudunun tamamını buluncaya kadar bütün varlıklardan ayrı ayrı geçmek, hepsinde ayrı ayrı bulunmak lâzımdır ki bu pek uzun bir şey ve dalâlete götüren bir yoldur. Onun için o parçaları bir araya getirip ve cilâlanmış bir ayna yapıp o vücut bütün mertebeleriyle kendini o aynada seyr ederse o zaman hem külliyetle hem cüziyetle bir anda kendini o aynada görebilir ki o ayna da insan vücududur.

Vâkıa, âlemde zuhura gelen eşya ve eserlerin faili, tasarruf edicisi, algılayıcısı hep aynı vücuttur, yani o vücut ki mertebeleri bakımından eşya oldu, eserler oldu ve şuhutta yaptığı bu eşya ve eserlerin de faili ve tasarruf edicisi de hep kendi oldu. Fakat bu vücut, aynalar ve meza-hir vasıtasıyla olan vücuttur. Yani vücut kendini bu aynalar ile yahut ta külliyeti bakımından tek ayna ile, yani insan aynasıyla kendini gördü ve bildi. Eğer insanda kendini görmeseydi o zaman vücuttan eser kalırmıydı? Vücut kavramı kalırmıydı? O ayna ki vücudu ispat eder, meza-hir ki o vücudun çokluğudur, o çokluk ki yine o vücudun aynalarıdır, şu halde, gerek çokluğu ile ve gerek birliği ile vücut bir vücuttur ve o da insandır. İnsan gerek kendi vücudu ile ve gerek

âlemdeki en küçük bir zerre ile mevcuttur, o odur, o da odur; ayrı ayrı şeyler değildir. Bu bakımdan varlık ve yokluk, birlik ve çokluk velhasıl ne varsa hepsi ve her şey insandır, insanda tecelli etmiştir.

69 Kısaca, vücut mutlakdır ve o da insandır. İnsan ki âlemin özetidir, âlemde bulunan her şeyden birer nebze taşır. İşte bundan dolayıdır ki vücut, Âdem vücudundan ibarettir. Fakat, mertebede her bir şeye birer vücut verilmesi i'tibarı olup onların da insan vücudundan birer parça oldukları içindir. Meselâ, insanın herhangi bir organı başlı başına mevcut olmayıp ancak insan vücudu ile mevcuttur. Meselâ, ağacın (Ben âlemlerin Rabbıyım) demesi ağacın Allah olması demek değildir. Fakat, o ağaç ki o külliyyetten bir cüzdür ve o ağaç ki kendi başına mevcut olmayıp o külliyyetle mevcuttur şu halde kendi de aynı küldür Allah'tır demektir. Başka bir deyişle, vücut bir olduğuna göre ya Allah vardır ya ağaç vardır. Eğer Allah varsa zorunlu olarak ağaç ta Allah'tır, ondan başka değildir. Eğer Allah yok ta ağaç varsa o takdirde de Allah ağaçtır ve ondan başka değildir. Kısaca, ağacı Allah'tan ve Allah'ı ağaçtan ayırmak mümkün değildir. (Eğer sen, eğer sen olmasaydın ben felekleri yaratmazdım) kutsî hadisinin gerçek anlamı da işte budur.

Mertebelerde olan bütün vücutlar mutlak vücudun birer görünüşünden, zuhurundan ibarettir ki zuhur olmasa vücut yoktur. Fakat, bu zuhur mertebeleri bakımından olup yekdiğerine nisbetle cüzlerin birbirini bilmesi ve sevmesi içindir, yoksa hepsi kendi vücududur. Meselâ, Tavus kuşunun vücudundan çeşitli renkte tüylerin çıkması gibi ki vücut aynı vücut olmakla beraber tüyler çeşitli renklerdedir ve her tüy diğerine karşı ayrı bir görünüş, bir zuhurdur ve bu gayriliğinden dolayı da her bir tüyün nisbi ve i'tibarı bir vücudu vardır ve bu suretle de bir ismi ve bir sıfatı haizdir. Halbuki Tavus kuşundaki çeşitli renkleri doğuran şey, aynı kuşun aynı kanıdır. Bu açıklamalarımızda mutlak vücudun nasıl bütün tavırlara sirayet ettiği ortaya çıkar. Yine diyelim ki vücut mevcuttur, mevcut ise hayattır. Hayat ise daimî seyrinde devamdadır. Onun gösterdiği çeşitli şekiller ve suretler onun tavırlarından başka bir şey değildir. Bütün görünüşler, aynı hayatın görünüşleri, tavırlarıdır ki nisbi ve i'tibaridir. Bunun için her zerre (Ben Hak'kım) dese sözünde sadıktır. Çünkü o zerre o mutlak vücudun bir parçasıdır o parça da o mutlak vücudun bir görünüşüdür.

70 Mutlak vücudun bir mertebeden diğer bir mertebeye şu veya bu olup çeşitli suretlerde görünmesi aslını kat'iyen haleldar etmez. Çünkü mertebeden mertebeye intikâl etmekle o cüz aslı ve mahiyeti bakımından değişmiş ve mahv olmuş demek değildir. Zaten, görünüşler, tavırlar aynı vücudun tavırlarıdır ve bundan ötürü her zerre hangi şekle girerse girsün aslı ve mahiyeti bakımından değişmez. Değişen yalnız şekildir. Hatta, şekiller de değişmez ve mahv olmazlar. Levh-i mahzuzda, fotoğraf gibi, her şeklin birer aynı vardır. Abdal'ın hikayesinde sorulan (Adın ne?) sorusu ve verilen (Hangi adımı soruyorsun. Her yerde ve her şekilde birer adla adlanırım) cevabı konumuza güzel bir misaldır ve (Şimdiki adımı soruyorsan Abdal'dır) dediği de o anda bulunduğu şekli tanımlamadan ibarettir.

A'lâların a'lâsı ne ise aşağıların aşağısı da odur. Bunların hiç birinin kendi başlarına varlıkları yoktur, bunlar mertebeler bakımından olan i'tibarı varlıklardır. Nur mertebesinde nurun, zulmet mertebesinde zulmetin. Fakat, gerçekte ne nurun ne de zulmetin vücudu vardır. Bunlar birbirine nisbetle birer i'tibarla mevcuttur. Hatta öldükten sonra devranda alacağımız şekiller de aynı bunun gibidir. Fakat, dediğimiz gibi hangi şekilde ve mertebede bulunursak bulunalım mahiyetimiz kaybolmuş değildir. İşte bunun içindir ki öldükten sonra, dünyada iken geçirdiğimiz bütün şekilleri ve hareketleri görebileceğiz. Çünkü, dünya vücudumuz, ancak, diğimize nakş olan şeyleri idrâk edebilir ki mahduttur. Fakat, bütün bunlar, öldükten sonra

ruha intikal edince, ki madde bir vasıta olup bilici olan ruhtur, artık beden denen hail ortadan kalkmış olduğundan ruh bütün bir maziyi bir sinema şeridi gibi seyr edebilecektir. Bunun böyle olduğunu ilmen de ispatlamak gayet busittir.

Kısaca, ruh ta bir, madde de birdir. Ruh ve madde bir olunca da her şeyin aynı vücut olduğu neden ispatlanmasın? Hakikat bir hakikattır, ash ile, hüviyeti ile ezeli ve ebedi olarak mevcuttur.

71 Allah'ın sıfatlarının bütün eşyada sâbit ve mevcut olması a'yân-ı sâite bakımındandır. Sâbit olan A'yândır. A'yân-ı sâbite dahilinde olan hareketler eşyanın suretleridir onlar sâbit değildirler, yok olucudurlar. Çünkü hareketler sırf vehimdirler. Ancak, bunlar birbirlerine nisbetle mevcut sayılabilirler ve a'yân-ı sâbite bakımından vücudu olmayan zaman ve mekân kavramları da ancak bu mertebede söz konusu olabilirler.

Bütün bu şeyler birer isme bağlıdır ve bütün isimlerin başı da hayat sıfatıdır. Çünkü hayat varlıktır. Hayat harekettir. Ve nihayet hayat tecelliyattır. Önün için hareketsiz kalmak, gerçekte, yokluktur. Bu sebeple insan da daima harekette olmalı, çalışmalı, didinmeli, büyük işler yapmalıdır, güçlüklerle çarpışmalıdır. İnsanları mücadele hayatından kurtarıp ebedi saadete kavuşturmak isteyenler, bir bakıma, beşeriyeti mahv etmek isteyenlerdir. Çünkü, bir insan ne kadar mücadeleli bir hayat geçirirse ancak o zaman saadeti de o kadar fazlaşmış olur. Esasen, gerçekte ne ızdırap ne de safa mevcuttur. Bunlar birbirine nisbetle söylenen iki söz ve iki kavramdır. Hayat, bir nefesten, bir andan ibarettir ve o ân da zevkli kılmaktan ibarettir. Bunun için hareketsiz bir surette uzun yaşayan bir adamdan ise kısa bir zamanda büyük işlerle ömrünü geçiren bir adam makbuldür. Çünkü, harekette bulunma tecrübe kazanma demektir ve tecrübe bilgiyi, bilgi de zevki arttırır. Zevk durmadan müşkülleri yenmede, acıları tathya çevirmededir.

Küçük çocukların her gördüklerine atılmaları bile bir hayat eseridir, bilmedikleri şeyleri öğrenmek arzusudur. İnsan, maddesi ve ma'nasiyle durmadan çalışmalı, durmadan ileriye doğru gitmelidir.

Kısaca, hayat, hareket ve zevktir. Hayatı her şekliyle, her mertebesiyle, yaşamak ve hemcinslerini de yaşatmak ve bu yaşantıyı durmadan ilerletip geliştirmek insanlığın şiarı olmalıdır.

72- Rahman: 27; Kasas: 88 Neml: 26; Müminun: 116.

73 Kaadır, kaderden ve kudretten gelir. O ki farka gelmeden, zuhura gelmeden ne olacağını biliyordu, o ki kaderi kendi yaptı, kendi yaptığı kaderi maddeten de zuhura getirmeğe muktedirdir. Kaadır, henüz meydana getirmemiştir. Muktedir, bilfiil bir madde ile meydana getirmiştir. Kayyum da kıyamdan, varlıktandır ve kıyam Hak'kın kıyamıdır ki her şey onunla mevcuttur.

İşte bu isimlerle Hak kendini bir nevi suretle kullarına gösterebilir. Bu gösteriş te çeşitli olabilir, çünkü iş, zanna, tasavvura göredir. Başka bir deyişle, kendi telâkkine, tasavvuruna göre kendini istediğin şekilde görmek Hak'kı görmek demektir.

74 Ayna, kendisine görünen bir şeyi aksettirir, fotoğraf camı veya plâk ise zapt eder. İşte insandaki dimağ hem bir ayna hem de bir fotoğraf adesesı gibidir. Bir insan birçok aynaların karşısına otursa aynı bir adam birçok ve çeşitli suretlerde görünür. İşte bunun gibi her surette de görünen insandır, bütün zerrelere ve şekiller insanın birer aynasıdır. Aks ettirdiğin vücut yine sensin. İşte bütün bu aynalardan zapt etmek ilmî yakîn, aks etmek aynı yakîn, ve zapt edenin de edilenin de ve zapt işinin de bizden başka bir şey olmadığını bilmek te hakka ait yakîndir. Tecelli bir tecellidir, fakat, o tecellinin görünüşü, gösterişi, bilimişi, bilışı aynaya göredir. Eğer insan aynaların ne olduğunu ve nasıl kullanılacağını bilirse Hak'kın külliyyeti bakımından olan

gayb âlemine, sırlarına da, kendi cüz'iyeti ile vâkif olur. Ancak, işaret edelim ki bu vukuf yine de aynaya göredir ve ilim derecesine göredir. Bu gayb âlemini bilme hususunda meydana çıkan birçok ilimlerden burada meselâ, manyatizma, ispiirtizma, ruh daveti, cin daveti, remil, vefk'e işaret edebiliriz ki bütün bunlar da birer ayna gibidirler. Bu konunun içinde bütün san'atlar da dahildir, bütün varlık dahildir. Bir san'atkâr yaptığı bir işte, meydana getirdiği bir eserde kendini aks ettirir, yaptığı eser onun aynası olmuş olur. Nasıl ki ilim de bir âlimin aynası gibidir. Ve yine insanın dünyaya gelişi de aynanın bir verişi, insanın ölümü de aynanın bir alışması gibidir ve aradaki hayat ta onun bütün teferruatıyla tesbit edilen bir fotoğrafıdır ki o fotoğraf parçalanmaya kadar geçen zaman onun ömrünü teşkil eder. Eğer bir çocuk doğar doğmaz ölürse ayna hem verdi hem de aldı demektir. Bu iş ma'na bakımından böyle olduğu gibi madde bakımından da öyledir ve zaten ma'nayı bildiren ve gösteren maddedir.